NAŠE ŘEČ

Listy pro vzdělávání a tříbení jazyka českého.

ROČNÍK XXXII. ČÍSLO 6-7.

VYDÁVÁ III. TŘÍDA ČESKÉ AKADEMIE VĚD A UMĚNÍ

OBSAH:

NAKLADATELSTVÍ ŠOLCE A ŠIMÁČKA, SPOLEČNOSTI S R. O.,
PRAHA II, SPÁLENÁ 29.
1948.

Předplatné na rok 1948 činí Kčs 70·—.

„Naše řeč“ vychází v desíti sešitech o 20 stranách, a to každého měsíce, vyjímajíc prázdniny, za roční předplatné 70 Kčs, s pošt. zásilkou 71 Kčs. Jednotlivá čísla jsou po 7 Kčs.

Předplatné přijímají všechna knihkupectví, zejména nakladatelství Šolcovo a Šimáčkovo v Praze II, Spálená ulice č. 29. — Přihlášky předplatitelů, reklamace nedodaných čísel a podob. vyřizuje jen administrace „Naší řeči“ tamtéž.

Přejímati výklady „Naší řeči“ ve větším rozsahu do jiných spisů lze jen se svolením redakce.

Příspěvky rukopisné, časopisy výměnou a knihy na posouzení posílejte odpovědnému redaktorovi *dr. Jiřímu Hallerovi* v Praze XVI, Xaveriova 1843. Redakce odpovídá dopisem jenom na dotazy, ke kterým je připojena známka na odpověď.

ČASOPISY ZASLANÉ REDAKCI.

Časopis pro mod. filologii XXXI, 2—3. — Časopis Vincentina XXII, 3—4. — Česká osvěta XLI, 1—4. — Československé epištoly III, 1—3. Československé informace IV, 7—20. — Česká mysl XL, 4—5. — Elektrotechnický obzor XXXVII, 2—10. — Elektrotechnik III, 1—4. — Informační služba IV, 31—133. Klas XXIII, 10—17. — Komenský LXXII, 6—10. — Kulturní politika III, 21—37. — List Sdružení moravských spisovatelů II, 3—6. — Lidová kultura IV, 5—16. — Listy filologické 71, 6, 72, 1. — Lidová knihovna X, 1—4. — Literární noviny XVII, 3—4. — Naše doba 54, 5—8. — Milotický hospodář 53, 2—5. — Objevy techniky VIII, 6—8. — Obzory IV, 6—7. — Pedagogická revue II, 1. — Poupě 1947-48, 6—10. — Polygrafia 1948, 3—11. — Příruční slovník jaz. českého 1947-48, 186—190. — Příruční slovník něm.-český 1947-48, 101—105. — Radostné mládí 3, 11—13. Ruch III, 3—23. — Růst II, 1—4. — Slovanský sborník 1947, 3—4. — Slavia occidentalis 18, 1939-47. — Slovo a slovesnost X, 3—4. — Slovo a tvar II, 1. — Střední škola LII, 1—2. — Sokolský věstník XLVI, 6—22. — Škola a kultura III, 1—9. — Těsnopisné rozhledy XXIII, 6—8. — Theorie a praxe VIII, 5—6. — ÚRO IV, 7—23. — Věstník St. nakl. 1948, 5—7. — Vesmír 1947-48, 6—8. — Var I, 1. — Vyšehrad III, 10—18. — Zeměpisný magazin III, 4—12.

Naše řeč ROČNÍK XXXII. ČÍSLO 6-7.

Věra Mazlová:

Ještědské nářeční rysy v díle Karoliny Světlé.

(Ostatek.)

5. Také jména rozličných *živočichů* se vyskytují v přirovnáních.

a) *Domácí zvířena* se hojně objevuje i v lidových příměrech. Venkovan dobře postřehuje vnější i vnitřní vlastnosti domácích zvířat a využívá jich ke zdůraznění některých fysických i psychických rysů lidských.

Vzepjala se za stolem jako hříbě. Kt 115. Šel jako jehně, které se vede na jatky. B 135. Umíš lézt jako kočka. O 205. Pošel jako pes. O 205. Lidé ho poslouchají jako ovce. PČ 205. Obskakovali jsme okolo rodičů jako kůzlata. Ú 22, M 292. Uháněla k domovu jako splašené hříbě. KP 195. Vlasy mu vlály jako hříva. KP 218. Sklopila hlavu jako beránek. Ú 176.

Vedle zvířat domácích se často v obrazotvornosti vybavuje i *divoká zvěř:*

Přikradl se jako kuna. Mi 91. Vklouzl za nimi jako kuna do kurníku. Z 256. Vymknul se jim jako ještěrka. O 177. Děvče mrštné jako ještěrka. Se 68. Vyskočila jako polekaná laňka. PČ 179. Nesla se jako laňka. D 151. Vyskočila jako srnka z postele. PČ 224. Vyskakovala jako jelen. Se 85. Utíkal svým myšlenkám jako štvaný jelen psům. L 41. Kozy vyskakovaly jako srnky. Blá 35.

b) Ještědský kraj je protkán hojnými bystřinami a potoky, oživenými vodním živočišstvem. Do venkovanova povědomí sic neproniklo mnoho odborných názvů *vodního tvorstva,* ale zrakový dojem rybky, hbitě se mihnuvší v průsvitné bystřině, utkvěl přec v jeho vnímavé mysli a pronikl i do některých jeho příměrů. Tyto obrazy vždy znázorňují rychlost pohybu, mrštnost.

Vyskočil ze sedadla jako pstruh. Mi 67. Uklouzla mi jako pstruh. Ú 223. Švihl sebou jako ryba. PČ 169. Potok se mrskal travou svižně jako rybka, plná stříbrných šupin. Div 24.

c) Projevuje se i Ještěďanova znalost *ptactva. Domácí druhy* ochočené, *zpěvaví ptáci* a početné mírumilovné i dravé *ptactvo lesů* a strání žije hojně v lidové obrazotvornosti. Ještědský člověk si pozorně všímá jejich vzhledu, vybarvení, zpěvu i způsobu letu a hojně pak využívá těchto pozorování v zajímavých příměrech, jež často silně působí svou novostí a názorností:

Vznášela se jako holubice. PČ 241. Panna bělounká a útlounká jako holubice. Nez 197. Dívka plachá jako holubice. Pou 13, Ú 5. Točil se jako holub na báni. O 159, KP 124. Oddychuje sladce a tiše jako holoubě. T 335. Seděla ostýchavě jako z hnízda vyplašené holoubátko. Za 192. Přisedli jsme k němu jako kuřata ke kvočně. Ú 15. Běhal zas jako kuře (zdráv). O 138, Nez 198. Protivovala se mu tak jako krocanu červená barva. Blá 7. Švitoří jako skřivánek. KP 262. Veselá jako pěnkava. Se 67. Umořila se jako slavík v kleci. Ú 303. Zaštěbetala jako vlašťovka. J 54. Štěbetala vesele jako ti drozdi a kosi kolem ní. Div 24. Uschoval bych ji v dlani jako vrabčátko. M 284. Mařička kroužila okolo statku jako jestřáb. KP 296. Kadeře jako havran černé. Pou 59. Dva jinoši jako mladí orlíci. Pou 13. Vlasy se svítily jako kaučí peří. O 132, Se 79, D 132. Zasmála se jako žežulka. Z 223 (F 34).

d) Někdy je v lidových příměrech u Světlé zastoupen i *hmyz*.

Bzučela svou píseň zticha jako ta včelka opodál. Šk. 37. Je jich jako much. PČ 227. Jeho oči jiskřily se v temnosti jako ty svatojanské mušky v kapradí na cestě. Roz 198. Uhasla jako svit svatojanské mušky. P 43.

B. *Lid.*

Lidové příměry napovídají mnoho též o způsobu života ještědského lidu, o jeho názorech, zvycích a pověrách.

1. V předešlé kapitole jsme poznali, jak často přirovnává lid vztahy a city lidské k jevům přírodním. Někdy však najdeme i příměry opačné, kde úkazy přírodní srovnává Ještěďan s předměty, jež vyrobila lidská ruka, nebo s pojmy vytvořenými lidským rozumem:

Jsme jako na jehlách. KP 370. Zuby bílé jako křída. KP 275. Mračna se sjížděla k Ještědu jako k sněmu. Ve 169 (F 31). Borovice se houpá jako pročas (korouhev) na věži. O 198 (F 31). Obilí stálo jako zelený kožich. Se 84. Vlasy jako zlatá příze. T 328. Srdce mu buchalo jako kladivo. L 48, KP 183. Nebe jasné jako sklo. L. 23. Obličej zakulacený jako lžička. D 105 (F 34). Měla srdce jako v kleštích. L 24. Jalovice se strakatily jako kraslice. Blá 35.

2. Některé z příměrů ukazují leccos ze *způsobu života* na Ještědě, zachycují nejeden rys zajímavý kulturně historicky nebo národopisně.

Bochník veliký jako kolo u vozu. J 62. Stydlivý jako dívka, která jde ponejprv za družici. J 47. Dívka voněla zdaleka jako hapatyka. M 275. Hošík běhal jako čamrda. M 298. Otec děti hajcal jako kladivo kamení. KP 183. Na dvoře bylo čisto a uklizeno jako na stole. KP 228.

3. Velmi zajímavé a osobité jsou příměry, v nichž se projevuje obdivný *názor venkovana na život obyvatelů měst.*

Měla se jako úřednice. J 62. Bude bez starosti žíti jako nějaká v městě obchodnice. Z 238. Měl by si se tam jako písař. M 302. V síni je uklizeno jako v kanceláři. M 306. Což nejsme zde (v chaloupce) svými pány zrovna jako kníže na zámku? Blá 12.

4. Hojně se v lidových příměrech vyskytují i předměty, jež jsou *produktem hospodářské práce* ještědského lidu. Tyto příměry vynikají jadrností i názorností a někdy jsou dost neobvyklé:

Měla krk jako mléko, zuby jako kroupy. O 156. S pány musí člověk jako s měkkými vejci. O 173, Ji 15. Oči máš jako podmáslí (ustrašené). Ná 58 (F 36). Zacházeli s ní jako s máslem. Sk 16. Každé slovo jeho bylo jako med. KP 120. Byla dobrá jako kousek chleba. Ú 178.

5. *Oheň,* dárce tepla a světla, je hluboce vryt v povědomí lidu. Je pro lid symbolem života, pohyblivosti fysické a bystrosti duševní.

Hoch jako oheň. L 33. Hoch jako jiskra. L 28 (F 34). Má hlavu jako v ohni. Blá 16. Měl oči jako jiskry. Blá 17 (F 34). Oči se jí svítily jako to řeřavé uhlí na krbu. L 46. Byl mi protivný jako dým v očích. Ml 109.

6. Silně se projevuje v příměrech i *zbožnost* ještědského lidu. Hluboko v mysl lidu se však vryly hlavně vnější projevy náboženského života, obřady a silné zrakové dojmy z kostelní výzdoby:

Komůrka čistá jako kaplička. Sat 41, KP 228. Vrba štíhlá jako svíčka. Ko 210. Držel se jako svíčka. PČ 149. Bledá jako vosková svíce. Mi 181 (F 34). Stromy se vypínaly tak pěkně rovně k nebi jako ty pilíře u kruchty v kostele. J 50. Borovice vysoké jako věž u kostela. Blá 35. Chaloupka čistá a útulná jako jesličky. D 116.

I běžné pojmy křesťanské terminologie ožívají často v lidových příměrech ještědských.

Krásná byla jako svatá Panna sama. MZ 293. Čistá jako anděl. Ko 249. Mučil se jako v očistci. T 36. Jsi hezká jako obrázek Panny Marie. Na 251. Budeš mně milá jako duše v těle. L 35. Ruce se jí spjaly jako k modlitbě. Blá 29.

Projevuje se v nich i tradiční úcta venkovana ke knězi:

Mluvila s takovým zanícením jako kněz z kazatelny. Mo 43. Poslouchá ho jako kněze. T 354, T 36. Koukala do knihy jako nějaký kněz. M 287.

7. Někdy volí ještědský lid k příměru i *části lidského těla:*

Mám vás jako pravé své ruky potřebí. Dc 124. Louka jako dlaň. O 144. Dukát veliký jako dlaň. B 139. Zelenou strání k lesu modralo se to jako žíla (lom). L 93. Otec mne miluje jako oči svoje. L 24.

Příměry, vyjádřené celou větou.

Osobité někdy bývají příměry rozvedené v celou větu.

1. Čerpají z *dění přírodních.*

Zůstala státi, jako když do ní uhodí. Blá 9. Zadunělo to v dálce, jako když hřmí. M 278. Ucouvla, jako by byla na hada šlápla. O 205. Nebe bylo tak modré, jako by je bylo jaro ze samých pomněnek vyklenulo. Ko 212.

2. Hojné jsou tyto větné příměry inspirovány *ohněm* a hořením:

Vzdálil se, jako by pod ním podlaha chytala. Ko 174. Vyskočil, jako by byl syn těmi slovy podpálil. Blá 34. Vyrazila ze dveří, jako když se nad ní stavení chytá. Vě 47. Bylo jí, jako když jí do celého těla žhavého olova nalije. Blá 17. Vyskočil ze židle, jako kdyby ji byl někdo pod ním podpálil. B 119. Zhasla, jako sfoukne-li někdo svíčku. MZ 285. Uháněl, jako by mu hlava hořela. O 148.

3. Často jsou větné příměry voleny i z *oborů lidské činnosti:*

Bylo plaváčků, jako když prostře červený šátek. D 149. Umí koukat, jako když po lidech nožem hází. M 278. Je mu, jako by byl náhle vstoupil do chrámu Páně. M. 292. Lukáš kouká, jako kdyby měl na třech hradech najednou co poroučet. Hub 108. Dívky se bojí horka, jako by z koudele byly. Hub 150. Sedáváš, jako kdybys byla z dubového dřeva roubená. Ko 203. Stála, jako by ji do kamene vytesal. L 116.

4. Některé z těchto příměrů vynikají silnou *dynamičností.* Zajímavé je, že se často slovesem silně dějovým vyjadřuje vlastně statičnost. Z toho zdánlivého rozporu tryská silná účinnost těchto příměrů.

Zůstal na falousku, jako když ho přibije. Vě 42. Co jednou řekl, jako když to přibije. KP 60 (F 35). Stála o hrušku opřena, jako když ji do země vleje. Blá 15, T 347. Poklonit se neumí, stojí před člověkem, jako by byla polkla loket. PČ 158. Zůstal, jako by ho byl krví polil. Ú 31, Nez 244, Šk 136. Zůstal, jako když ho k peci přiková. M 302.

*

Po tomto zjištění nářečních prvků v díle K. Světlé zbývá nám ještě odpovědět na tři otázky významu základního.

1. Znala Světlá dobře ještědské nářečí?

2. Jaká je funkce dialektismů v jazyce a díle K. Světlé?

3. Jak jsou tyto nářeční prvky rozloženy v její rozsáhlé a časově rozlehlé tvorbě?

1. Přehlédneme-li všechny dialektické rysy, jež se projevují v jazyce K. Světlé, přesvědčíme se, že se Světlá asi nikdy nenaučila ještědským nářečím plynně a spontánně hovořit. Přes velký zájem a usilovnou snahu, přes dobrý postřeh a soustavné studium nepronikla Světlá až k samé dřeni ještědského nářečí. Sama byla rodilá Pražanka, přišla na Ještěd až jako dospělý a hotový člověk a teprve tam si počala všímat dialektických zvláštností. Jak A. Čermáková-Sluková dokazuje (KN 16), zapisovala si Světlá, často za pomoci svého manžela, horlivě výrazy z lidové mluvy. Jeden z těchto jejích rukopisných zápisníků je zachován v museu v Českém Dubu. Sešit, nadepsaný „Venek", obsahuje 15 stran. V něm si Světlá pečlivě zapisovala lidová úsloví, obraty, výrazy a přiměry, mezi ně však vplétá též obšírnější popisy zvyků a pověr i pozorování z přírody. Rychlé písmo prozrazuje, že si Světlá asi poznamenávala vše hned po zaslechnutí. Obraty, jichž už použila, škrtá a často i poznamenává, kde ten onen výraz v svém díle uvádí. Nikdy však v tomto rukopise nenajdeme zápis souvislého nářečního vypravování nebo celého rozhovoru. Rovněž v dopisech, jež píše Světlá z Ještěda své sestře Žofii, mihne se občas ojedinělý nářeční výraz nebo rys, nikdy však souvislejší záznam. Z toho se všeho je vidět, že se Světlá sice obeznámila s některými jednotlivými zvláštnostmi ještědského nářečí, k podstatě tohoto dialektu, do jeho skladby však nepronikla.

2. Z toho pak vyplývá i praktické užití nářečních prvků v jejím díle. Světlá užívala dialektismů hojně, ne však soustavně a důsledně a také ne vždy dost promyšleně. V jejím díle nejsou ani zdaleka zastoupeny všechny typické rysy poještědské mluvy. Do jejího povědomí pronikly jen některé nápadné znaky ještědské a těch pak užívala v míře až nadměrně hojné. Tím se zásadně liší od spisovatelů, kteří sami pocházeli z krajů, jež líčili, jako na př. Mrštíkové, Herben, Holeček. Světlá si plně neujasnila funkci dialektu v uměleckém díle. Nevyužila ho vůbec k individuální charakteristice postav. Její hrdinové a hrdinky nikdy souvisle nářečím nemluví. To Světlé právem vytýkal už L. Čech (ČS 113). Užití nářečí nevyplývá u Světlé z vnitřní nutnosti jako nezbytný vnější projev lidové ještědské osobitosti. Nářečí se v její jazykové a umělecké dílně stává jenom jedním ze zdrojů, z nichž oživuje a osvěžuje svůj básnický jazyk, nářečím mu aspoň poněkud dodává nádechu venkovské přirozenosti. Cítíme však velmi často, jak nářeční prvky jsou většinou druhotně a někdy i neuměle a nevhodně vplétány do umělé,

vznosné větné stavby. Plným právem říká o Světlé Rektorisová: „Slova vytržená z místní mluvy jsou zasazena do kontextu psaného nejen spisovnou, nýbrž i velmi vybroušenou češtinou. Dialektické perličky jsou zasazeny do vypulérované větné formy.“ (R 47.) Nářeční prvky rozhodila Světlá hojně do svého díla, a to jak do řečí přímých, tak i do vlastního vyprávění.

Kde užívá Světlá dialektismů hláskoslovných a tvaroslovných, nedosahuje většinou účinu, o nějž usilovala. Tyto nářeční prvky nevhodně kontrastují s celým spisovným způsobem jejího vyjadřování. Mnohem lépe dovedla Světlá využít zvláštností lexikálních; jimi vhodně oživuje svůj básnický jazyk. A nejplodněji zasáhl ještědský vliv do jejího slohu osobitou lidovou obrazotvorností, jež se nejblahodárněji projevuje v neotřelých, jadrných, poetických i humorných názorných přiměřech. V nich se Světlé podařilo nejen zaznamenat a budoucnosti zachovat nejednu perlu básnického ducha poještědského lidu, ale dosáhla jimi opravdu i silného účinu uměleckého a zasloužila se tak velmi o osvěžení a okysličení kostnatějícího jazyka knižního. Za to si zaslouží dodnes našeho obdivu a úcty.

Formálně se Světlá s nářečím vyrovnává těžce a ne vždy důsledně. Někdy kolísá v transkripci nářečních tvarů. Píše na př. jednou Blažinoi, po druhé synoj, ač jde o týž jazykový jev. Někdy nářeční výraz vplete do spisovného textu, aniž jej graficky odliší, jindy naň upozorní uvozovkami. Rovněž často kolísá, má-li odchylný výraz nářeční vysvětlit či ne. Vysvětlivky připojuje někdy pod čarou, někdy přímo v textu v závorce. Tento způsob se mi zdá nevhodný a při četbě značně ruší. Často vykládá některé jevy až zbytečně, jinde však zas nutnou vysvětlivku postrádáme. Je ovšem těžko rozhodnout, lze-li vyčítat všechny tyto formální nedostatky Světlé samé, či máme-li je přičíst na vrub vydavatelů.

3. Jednotlivé nářeční prvky nejsou v rozsáhlém a časově rozlehlém díle K. Světlé rozloženy rovnoměrně. Je samozřejmé, že jsou hojněji zastoupeny jen v dílech, jež se látkově týkají Poještědí. Ale ani v nich není dialektický prvek všude stejně silný. Nejvíc dialektismů najdeme v povídce O krejčíkově Anežce. Ve všech ostatních vesnických povídkách je nářečních prvků značně méně. Poměrně početněji jsou zastoupeny hlavně v drobných povídkách (Se, L, Ve, Ná, Blá), kdežto ve velkých ještědských románech jsou nářeční rysy značně omezeny. Světlá, ponořená tu do hlubokých psychologických a mravních problémů, tlumí vědomě a záměrně všechny projevy krajového svérázu, povznášejíc tak děje a postavy do vyšší sféry všelidské. Jedině v Kříži u potoka najdeme též některé dialektismy, byť ne příliš početné. Ostatní citovaná díla se vyznačují většinou jen nářečními zvláštnostmi slovníkovými a některými ojedinělými vazbami. Nejvíc do hloubky i do šířky zasáhl do jazyka

a díla Světlé vliv osobitých ještědských příměrů; s nimi se hojně setkáme i v dílech, jež s Poještědím látkově vůbec nesouvisí (Za, Dr, P, Na, Mi, MZ, Nez, Mo, Ml, Dc, Pou, Z, Šk, Oř).

Přehlížíme-li dílo Světlé s hlediska chronologického, zjistíme, že se v něm hojnější nářeční prvky projevují hlavně v prvním období tvorby, a to od prvních literárních počátků r. 1858 až asi do r. 1872, pak jich nápadně v její tvorbě ubývá, až se s nimi setkáváme jen sporadicky. Teprve jedna z posledních prací Světlé Blázínek užívá zas ještědského dialektu velmi hojně. Vrací se tu Světlá v stáří do svých literárních počátků i způsobem vyjadřování?

Závěr. Ještědské nářečí zasáhlo silným vlivem do jazyka a slohu K. Světlé. I když Světlá nedospěla vždy k plnému pochopení funkce nářečí v uměleckém díle, styk s ještědským lidem obohatil její jazyk a napojil její vznosný sloh z očistných a obrodných zdrojů svérázné mluvy lidové.

Prameny.

	Zkratka
B. Havránek: Nářečí česká. Čs. vlastivěda III.	BH
M. Wajs: Charakteristické rysy lidové mluvy českého Poještědí. Mělník 1940.	W
A. Čermáková-Sluková: Ještědské nářečí. Od Ještěda k Troskám I, r. 1922-23.	Sl
M. Fendrych: Nářečí v Poještědí. Rukopis. Zapůjčeno laskavostí autorovou.	F
K. Rektorisová: Jazyk v díle K. Světlé. Rukopis. Zapůjčeno lask. autorčinou.	R
L. Čech: K. Světlá. Kritická studie. Brno 1891.	ČS
A. Čermáková-Sluková: K. Světlá ve stycích s J. Nerudou. Otto 1912.	KN

Citovaná díla K. Světlé.

Název	*Excerpované vydání*	*Datum 1. vyd.*	*Zkratka*
Sefka	Otto 1901	1858	Se
O krejčíkově Anežce	Družstevní práce 1940	1860	O
Za májového večera	Otto 1904	1860	Za
První Češka	Mazáč 1930	1861	PČ
Skalák	Otto 1872	1862	Sk
Cikánka	Brázda 1947	1863	Ci
Lesní panna	Kober 1878	1863	Les
Několik dní ze života pražského hejska	Topič 1937	1863	H
Lamač a jeho dítě	Otto 1872	1864	L
Na úsvitě	Kober 1865	1864	Ú
Rozcestí	Kober 1866	1866	Roz
Drama zbořeného domu	Otto 1900	1866	Dr
Jitřenka	Otto 1904	1868	Ji
Kříž u potoka	Mazáč, 11. vyd.	1868	KP
Kantůrčice	Mazáč, 2. vyd.	1869	K

Večer u koryta	Otto 1901	1870	Ve
Mladší bratr	Družstevní práce 1940	1871	M
Hubička	Mazáč 1930	1871	Hub
Námluvy	Družstevní práce 1940	1872	Ná
Ten národ	Bačkovský, Nár. knih. čes., č. 53	1872	T
Konec a počátek	Otto 1874	1874	P
Teta Vavřincová	Mazáč 1930	1878	Teta
Tři chvíle	Otto 1901	1880	Tř
Na zdar důstojného	Mazáč 1940	1880	Na
Divousové	Mazáč 1931	1882	Div
Miláček lidu svého	Mazáč 1940	1882	Mi
Mladá paní Zapletalová	Otto 1900	1882	MZ
Nezabloudil	Mazáč 1940	1883	Nez
Bohatá Nevěsta	Mazáč 1940	1883	B
Motýl	Otto 1900	1884	Mo
Mlha	Otto 1901	1884	Ml
Dcera otce svého	Družstevní práce 1940	1884	Dc
Satanáš	Mazáč 1940	1885	Sat
Na košatkách	Otto 1900	1885	Ko
Poslední poustevnice	Přítel domoviny 1886	1886	Pou
Kterak se dohodli	Mazáč 1931	1887	Kt
Černá divizna	Družstevní práce 1940	1887	D
Josefů Josef	Mazáč 1931	1887	J
Větrně	Otto 1901	1888	Vě
Za starých časů	Mazáč 1931	1889	Z
Škapulíř	Přítel domoviny 1889	1889	Šk
Blázínek	Otto 1901	1891	Blá
Pod ořechem	Ženské listy 1906	1906	Oř

František Cuřín:

Z dějin českých osobních jmen.

(Ostatek.)

Naše i cizí bádání o jménech se drželo hlavně dokladů z úředních knih (nejčastěji trhových), pracovalo často s náhodnými soubory jmen, málo si všímalo dnešního pojmenování. Mnozí myslím byli u nás příliš závislí na Wintrově soudu o nezměnitelnosti křestního jména. Zdůrazňovali stále hospodářské a právní vlivy a vztahy, které na vznik příjmení působily, a ve vývoji jmen kladli větší váhu na činitele rozumové než citové.

Ze zkoumání dnešních přezdívek bychom jistě mohli pro výklady o příjmeních mnoho vytěžit. Vlad. Šmilauer upozornil v článku Studentské přezdívky z Bratislavy v NŘ. XVII, 1933 na citové prostředí a ovzduší, v jakém jména vznikají. Přezdívky jsou silně expresivní a stávají se samostatným pojmenováním. Šmilauer uvádí i případy, že se vlastní jméno žákovo úplně zapomnělo. Každá osoba, která má přezdívku, má tedy vlastně dvě jména: svoje oficiální, úřední, a druhé aktuální, živé, známé ve společnosti pojmenované osoby. Obě ta pojmenování žijí vedle sebe samostatně: liší se funkcí. V. Blanár se nedávno zabýval příjmeními slovenskými (K jazykovej výstavbe slovenských rodinných mien, Jazykovedný sborník I-II, str. 26 n.). Mluvě o osobním jméně jakožto znaku, rozlišil také pojmenování „živé", t. j. „útvary, ktoré se používajú v rozličných individuálnych a miestnych obmenách v dennom styku", od pojmenování „úředního", „ktoré má miesto predovšetkým v štátnej administratíve". Myslím, že i pro starší doby musíme rozlišovat dvojí pojmenování vedle sebe možné: oficiální, které pod vlivem církve, tradice, úředního formalismu lpělo na křestním jménu a projevovalo se především v úředních knihách, a proti němu pojmenování živé, v denním životě známé. V pojmenování živém se silněji uplatňoval cit, přezdívka v něm měla důležité místo. Rozumí se, že se často pojmenování úřední krylo s pojmenováním živým, ale být to nemuselo.

Přezdívku pokládám pro starší doby za nejcharakterističtější typ pojmenování živého. Nedoplňovala křestní jméno, neurčovala je, nýbrž sama bez křestního jména stačila od počátku v živém jazyce určit osobu. Mohlo být docela možné, že mluvící osoba leckdy ani neznala křestní jméno toho, o kom mluvila. Přezdívka ovšem nebyla jediný typ pojmenování živého. Patřila sem i hypokoristika, neboť mnohá byla tak výrazná, že sama stačila k úplnému označení osoby; patřily sem i typy ostatní. Nerad bych však budil domnění, že naprosto popírám význam křestního jména v živém pojmenování. Tvrdím jen, že nebyl zdaleka tak velký, jak se jeví z památek některým badatelům.

Je jisté, že živé pojmenování pronikalo do pojmenování úředního. Pronikaly do něho přezdívky jakožto druhá označovací varianta. Úřední pojmenování se s tím vyrovnalo tak, že přezdívku připojilo ke křestnímu jménu. Jsou tak spojena dvě samostatná pojmenování. Nám zde nezáleží tolik na tom, proč živé pojmenování pronikalo do pojmenování úředního. Jistě na to působily důvody hospodářské a právní. Nám záleží víc na způsobu, jakým se to provedlo. Mohlo se ovšem také stát (hlavně tam, kde nebylo zkušených písařů nebo kde byl tlak živého pojmenování příliš silný), že přezdívka z úřední knihy vytlačila i křestní jméno. To se stávalo hlavně v dobách, kdy si ještě přezdívka uchovávala svůj význam, t. j. když označovala jen určitou osobu a nebyla ještě

dědičná. Později se otírala, zvláště když se počala dědit, a spojovala se v úředním stylu těsněji s křestním jménem.

Stejnou platnost jako přezdívky měly i jiné typy pojmenování: ty typy, jež se v živém pojmenování obešly bez křestního jména. Je to především určení původu (Bechynský, Bechynka, Morava, Moravec), některá určení zaměstnání (zaměstnání, jež byla v osadě řídká), často i hypokoristika. Proti tomu je třeba lišit ještě druhou skupinu označení, totiž určení zaměstnání a příbuzenského poměru. Tam bylo jistě i v živém pojmenování známo jen křestní jméno a zaměstnání nebo příbuzenský poměr je přesněji určovaly.

Vraťme se k dokladům. Kdybychom věřili Socinovi (viz citát vpředu), musili bychom v 15. stol. všechna jména, jež u sebe nemají jména křestní, pokládat za stálá, dědičná. To je však stěží možné. Je jich příliš mnoho a jsou příliš výrazná. Všimněme si, jak je v nich zastoupena příroda! Ta příjmení byla jistě ještě živá, měla svůj původní význam. Aby se příjmení mohla dědit, musila ztratit vztah k určité osobě. Myslím, že to v Táboře u všech těch jmen ještě nemohlo být. Uvažme, že první zápisy byly učiněny už dvanáct let po založení Tábora, tedy ještě v době táborských bojů předlipanských. Při založení města přešlo nějaké obyvatelstvo z Ústí (Sezimova), ale většina byla nová a obyvatelstvo se rychle střídalo. Vždyť od r. 1432 do r. 1450 je v nejstarší gruntovní knize na tisíc zápisů. Připomeňme si k tomu zjištění Šmilauerovo, že se přezdívky nepřenášejí z prostředí do prostředí a že nejčastěji vznikají v společnostech spjatých stejnými zájmy a osudy (hlavně pohnutými). Mám za to, že naše kniha z 15. stol. zachycuje přezdívky živé, osobní, nikoli jména rodinná. Bylo jich velmi mnoho a vtlačily se i do úřední knihy, a to víc než v stol. 16.

V 16. stol. je zřejmě úřední pojmenování jiné. Křestní jméno a příjmení se sbližují. Křestní jméno se sice brání, ale přezdívka často už dědičná nebo aspoň otřelá dobývá si víc místa. Spojení křestního jména s příjmením je těsnější. Jejich pořádek se ustaluje. V živém pojmenování je přezdívka stejně důležitá jako dřív. Ale protože se leckde už ustaluje nebo dědí, nestačí tak často sama k označení přesnému a úplnému. Už v této době se vlastně křestním jménem často určuje příjmení. Neznamená to, že by ustálené příjmení samo za jistých okolností nemohlo určit osobu.

Stále však vznikají nové přezdívky, nová příjmení. Žijí tak, jako žila v 15. stol. V úředním styku 16. stol. se to však neprojevuje tolik jako dřív. Úřední styk 16. stol. povoluje méně a pomaleji vlivu pojmenování živého.

Živému pojmenování jsou v 16. stol. blíže smolné knihy. Ty měly zachycovat výpovědi vyslýchaných věrně. I když byly podmínky pro vznik přezdívek ve společnosti tuláků a zločinců příznivější než ve všed-

ním životě, přece jen nebyly zásadně jiné. Nebudu se těmi jmény zabývat podrobně zde. Pro nás stačí konstatování, že mnozí vyslýchaní znali sebe i lidi z měst a vesnic často jen podle příjmení. R. 1567 vyznává jeden: mnohému mína nevím, že voni rozličná jména mají a se jmenují. A jiní vyznávali: Nějakej Zelenka, jináče jeho neumím menovat, jest taky štverák znamenitej 1570; nějaký Behek vedl nás na to 1548; to sme donesli do vsi do Čelisti k nějakému Vlhovi, jináče jemu mína nevím 1573; Šalda, jináč jeho neumím menovati, tak jemu říkají 1566; nějakej Charvát a jináče Kotčí 1570; nějakej Zelenka s pleší 1571; Kopýtko švec 1533; Koníček jednou nosil ke mně ryby 1546. Dokladů, že je někdo jmenován jen příjmením, je v celé knize dost a dost.

Křestní jména byla ovšem stále důležitá. Jen o nich a nikdy o příjmení se užívá označení „přezdíti si": „Můj muž Zikmund a přezděl sobě Vondra 1570; ten krejčí, jako utek z pošty, přezděl sobě Kryštof a pravý míno jemu říkají Říha 1570; nějaký rybnikář z Votic, menuje se Vaněčkem a někdy Matějíčkem 1603; Vyznání Janka Němečka a jináče křtěném mínem Bartoše 1570. Přiznávám, že je s našeho hlediska těžké tyto doklady vysvětlit. Mluví zřetelně pro důležitost křestních jmen. Snad je možné, že si je měnili právě pro úřady, když se přezdívky ještě mohly měnit a těžko bylo někoho podle nich hledat. Byly také známy jen mezi svými. Srov. vyznání z r. 1570: říkají jemu Matěj Hejduček a tam (t. j. na Moravě) jemu říkají Matěj Smolík.

Podporu pro svůj výklad o samostatnosti příjmení i křestního jména vidím i v tvarovém jevu, o němž jsem psal v LF. LXVI, 1939, 372—388. V celé starší době, snad až do 18. stol. (to bude ještě třeba zjistit), má křestní jméno vždycky koncovku -ovi, a to i tehdy, když je spojeno s nějakým určením. Dvoučlenná jména mají dva typy: -ovi -ovi (Josefovi Novákovi) a -ovi -u (-i) (Janovi pekaři). První typ mají skoro bez výjimky všechna jména, v nichž je ke křestnímu jménu připojena přezdívka (sem počítám i určení původu substantivem). Mám statisticky zachyceno 700 dokladů; jen dva z nich mají -ovi -u! Spojení křestního jména se zaměstnáním má někdy typ ten, jindy onen. Křestní jméno spojené s určením příbuzenským má vždy typ druhý. Tenkrát jsem to vysvětloval různým vztahem křestního jména a příjmení. Dnes bych použil jen jiné formulace. Jde o vztah úředního pojmenování k pojmenování živému. Přezdívka stačila k samostatnému určení osoby vždy, zaměstnání někdy, určení poměru příbuzenského (bez kř. jména) zřídka. O vztah mezi křestním jménem a určením jde při tom ovšem také. Nevím, který výklad je lepší.

Tím, že zavedeme i pro starší doby rozdíl mezi pojmenováním živým a pojmenováním úředním (oficiálním), vysvětlíme myslím dobře ještě jeden zjev. Z německé literatury odborné známe případy, že se i přezdív-

ka, příjmení, mohla stát křestním jménem: Smido, Bruno a pod. (Bach, op. cit. str. 69). Přezdívka byla samostatná už dřív, než se stala křestním jménem. Stejně je tomu se jmény pocházejícími ze jmen zvířat.

V souhrnu vypadá tedy stav jmen v táborských knihách 15. a 16. století takto: V 15. stol. se velmi často určují lidé v celém zápase jen příjmením (přezdívkou), ale velmi často se také určují jen křestním jménem. V 16. stol. je takových případů mnohem méně. Velmi zřídka postačí křestní jméno samo v celém textu. Je to výsledek sbližování mezi dvojím pojmenováním: živým a úředním. V pojmenování živém postačila už v 15. stol. k přesnému určení člověka sama přezdívka, byla ve všedním životě stejně důležitá, jako bylo křestní jméno v pojmenování úředním. Nijak to ovšem neznamená, že by křestní jméno do pojmenování živého nepatřilo. Mezi oběma typy nebyla propast, přehrada, projevuje se tak jen rozdílná funkce křestního jména a přezdívky v obojím pojmenování. Podle mého mínění je táborská kniha z 15. stol. blíž pojmenování živému. Tlak živého jazyka byl v 15. stol. na Táboře silnější než později. Působily to zvláštní poměry této obce, která vznikla z obyvatelstva z velké části přistěhovalého, byla zprvu zvláště silně spojena stejnými zájmy politicky náboženskými, ale vyznačovala se i vzájemnými spory a nevraživostmi, a tedy i čilejším životem mezi občany. Byla to půda pro vznik přezdívek a přejmenování zvlášť úrodná. Živé pojmenování se tlačilo do městských knih tím spíše, že se naší památkou městská registra vlastně teprve zakládají. Proto je také tato památka blíž smolným knihám než knihám tržním stol. 16. Úřední pojmenování lpělo i v 16. stol. na křestním jméně. Využívalo však stavu, který se vyvinul v pojmenování živém, a to tím spíš, že se některé přezdívky už dědily, že se otřely a ztrácely svůj aktuální význam. Využívalo pojmenování živého už také proto, že bylo lidí víc, hospodářské poměry se měnily a křestních jmen bylo přece jen málo. Jaký byl poměr mezi úpadkem jmen křestních a pojmenováním živým, mělo by se také znova přezkoumat. Rozvoj živého pojmenování byl jistě stavem křestních jmen podporován. Podle našeho zjištění stačilo sedm jmen v 15. stol. na pokřtění 68% mužů, v 16. stol. na 65% mužů. Aug. Sedláček tuším uvádí zemana, který dal své tři syny pokřtít všechny jménem Jan a pak je rozlišoval jmény z přírody. Úřední pojmenování využívalo tedy pojmenování živého, ale svého se nevzdalo. Kombinovalo obě: k svému úřednímu přidávalo druhé. Proto se v 16. stol. zapisují lidé, o němž v zápise především jde (kupec, smluvní strany), křestním jménem a příjmením v dnešním pořádku. Živý usus pronikl tam, kde strany přesněji určovaly svůj majetek: po nebožtíkovi, vedle někoho a pod. Projevem tohoto vývoje úředního pojmenování jsou myslím slova *příjmím, řečený, jináč,* jimiž se křestní jméno a přezdívka často spojují. O významu těchto slov byla v německé literatuře celá rozepře. Roz-

dílná mínění sebral Klarmann, op. cit., str. 30. V naší knize z 15. stol. jsou dva tři doklady. Zato v 16. stol. je jich dost. Zvláště důležité se mi zdá slovo *jináč* (jinak): Tomášovi, jinak Tomanovi barvíři 1550, Václavovi Příbramskému, jináč Huvnovi 1558, Prokopovi, jináč Kunšovi bakaláři 1533, Janovi sladovníku, jinak Podlahovi 1538, Václav, jinak Voříšek krajčí 1529, Jan, jinak Tětek 1529, Jakubovi, jinak Kubířovi, Telátkovu synu 1549 (později je už psán Jakub Kubíř; Kubíř je jeho vlastní jméno lichotné). Jiné doklady by snad tomuto našemu tvrzení odporovaly: Jakubovi Broumovi, jináč barvíři 1576, Marty Píhavé, jináč Chrtové 1553, Janovi Pekárkovi, jinak Smolínovi 1538. Ti lidé byli zřejmě známi dvěma jmény. Připouštím, že to byl někde úřední usus (v 15. stol. u osob zemanských). Někde slovu *příjmí* ani nerozuměli: rybnikář příjmí(!) Jan Hájek 1570. Živé pojmenování pronikalo čím dál víc, až se vytvořil úřední typ *Jan Novák,* dnešní typ. V něm dostalo nakonec příjmení větší důležitost než křestní jméno.

K dnešnímu poměru křestního jména a příjmení připojím jen poznámku. A. Bach (op. cit., str. 65) připomíná, že v dnešních něm. nářečích je spojení křestního jména s příjmením od spisovného odchylné. Hornoněm. a středoněm. je prý Schlossers (gen.!) Heinrich nebo Schlosser Heinrich. V prvním případě je hlavní přízvuk na Heinrich. Ukazuje to prý, že se křestním jménem určuje příjmení. Je tomu prý tedy obráceně, než bývalo v starší době, kdy bylo příjmení jen určením křestního jména. Našemu výkladu by však tento stav dobře vyhovoval. Stav v českých nářečích neznáme. Podle mého pozorování však záleží přízvuk na poloze obou jmen. Jedno může určovat druhé. Ve spojení *Honza Nováků* je hlavní přízvuk na *Nováků,* ale ve spojení *Nováků Honza* je přízvuk na *Honza.* Honza je zkrátka jméno individua, *Nováků* jméno rodiny.

Vraťme se k začátku výkladu: pořádek *Škoda Prokop* se v 15. stol. dá vysvětlit naším výkladem. Vyšlo z konfliktu pojmenování živého s pojmenováním úředním. Přezdívka byla leckdy známější než křestní jméno. Písař nebo druhá smluvní strana ji znala spíš než křestní jméno. Dřív se tedy vybavila v mysli. Podle našeho výkladu byla táborská kniha z 15. stol. blíž usu živému.

III. Švec, Kovář a pod.

V článku „O našich příjmeních" v NŘ. XXVIII, 1944 říká Jos. Beneš (na str. 143): „Je velmi zajímavé a pro vznik našich příjmení asi důležité, že venkovští řemeslníci a jiní živnostníci, nevyjímajíc ani mlynáře, bývali označováni jen křestním jménem a názvem svého řemesla." Je tomu tak. Vždyť se takové případy dlouho vyskytují i v městech.

V nejstarší táborské knize máme 255 lidí určeno jen zaměstnáním. Abychom však určili hodnotu tohoto zjevu pro vznik příjmení, musíme se podle svého dřívějšího výkladu podívat, jak často stačí určení zaměstnání samo bez křestního jména přesně určit člověka. Uveďme nejdřív doklady z 15. stol.

Flašnieř: Jan flašnieř 1450; podle flašnieře 1435.

Jirchář: Jan jirchář 1439; jirchář 1434.

Lékař: Matějovi lékaři 1434, Mikuláš lékař 1435. Samo lékař je doloženo třikrát.

Mečieř: Martin m. 1436, Matěj m. 1447. Jen mečieř 1439, mečíř 1441.

Mincéř: Jakub m. 1435. Jen mincéř 1435.

Olejník: Duchoně olejníka 1435. Jen olejník 1432.

Prasák: Petr p. 1438 a j. Jen prasák 1441.

Šindeléř: Pécha 1441, Jan š. 1448. Jen šindeléř 1433.

Špuléř: Bláha 1448. Jen špuléřovi 1438.

Valchář: Vozka valchář 1435. Proti valchářovi 1447.

Hamerník: jen samo 1441, 1443.

Hudec: Hudcóv syn 1447.

Krampléř: sedliště nebožce krampléřovo 1449.

Kutnéř: nebožce kutnéře 1448.

Krajéř: krajéřovi 1446.

Lovčí: Petr lovčí 1436. Jen lovčiemu 1435.

Túlař: Matěj 1445, Martinovi túlařovi 1446. Jen túlař 1445.

Vidíme, že i ve městech stačilo zaměstnání samo určit osobu. A nebylo tu ani třeba křestního jména, jako ho nebylo třeba jinde. Jde tu vesměs o zaměstnání, která byla v té době v městě vzácná. Už tím byla nápadnější, aktuálnější než jiná. Jen zaměstnáním není tu určen žádný krejčí, pekař, řezník, rybář, sladovník, súkeník ani švec. Bylo-li v městě nejméně 14 krejčích, 12 řezníků, 13 sladovníků, 17 soukenníků a 18 ševců, bylo těžko mezi nimi někoho jmenovat jen zaměstnáním. A přece to bylo možné, užilo-li se zdrobněliny.

V 16. stol. ubývá v Táboře samostatného určení zaměstnáním. Mám jen tyto doklady (netvrdím, že jsem vypsal všechny): mezi domem drštkáře 1533, hamerník (nebo H—?) 1541, vedle hvězdáře 1523, vedle puškařova břehu 1523 (jednou Jiřík puškař 1525), duom za hradskú branú nebožčíka zvoníka 1524, vedle zlatníka 1526, měšečník 1526, vedle domu hrnčieřova 1527 (čtyři hrnčíři označeni i křestním jménem), vedle železníkovy zahrady 1530, za hradskú branú mezi kolářem a pláteníkem 1532.

I tady vidíme mezi 15. a 16. stol. rozdíl. V 16. stol. se skoro vždy zaměstnáním určují lidé nemající při trhu účasti. Ale i v 15. stol. je

to zjev častější. Lze to podle mého mínění snadno pochopit: vzájemným sousedstvím byl určen též řemeslník, třeba i jen pro danou potřebu úřadu. Nevyplývá z toho nutně, že by ten člověk byl znám jen podle zaměstnání. Ale mohl být, neboť jde o řemesla v daném prostředí málo častá (viz koláře a pláteníka za hradskou branou).

Některé doklady ukazují, že se určení zaměstnání ustálilo v příjmení: Janovi Cínařovi soukeníku 1550, Janem Kovářem soukeníkem 1515, Matěje Kováře soukeníka 1528, Tomáš Hamerník kožišník 1538 (nejspíš týž Hamerník jako výše uvedený), Václav Pastýř pivovarník 1540, Janovi Sklenáři pekaři 1544. Všimněme si: cínařů, hamerníků, sklenářů bylo ve městě velmi málo. V 1. pol. 16. stol. byl v Táboře jeden sklenář (Jan sklenář 1545), žádný cínař, jeden hamerník (není-li to náš), dva pastýři a šest kovářů. Ti však byli i ze sousedních vsí.

Je tedy pravděpodobné, že na vsi, kde byl jen jeden živnostník svého druhu, mohl být znám jen podle řemesla. Bylo to určení výrazné. V městě i na vsi se takové řídké určení mohlo dobře přiřadit k přezdívkám jiným.

IV. Zdrobnělá příjmení.

Ve středověku se u všech národů vyvinulo nepřeberné bohatství hypokoristik. Hypokoristika se všude stala studnicí příjmení. Odborná literatura vysvětluje, a právem, že se příjmení vyvinulo ze spojení jako na př. Jan syn Peškův a pod., později Jan Peškův a Jan Pešek. I když tomu bylo nejčastěji tak, nebylo to myslím vždy. Už jsem vpředu citoval dva doklady, které ukazují, že někdo mohl v živém pojmenování i v úředních knihách dostat příjmení ze svého vlastního hypokoristika: Jakub Kubíř, Telátkův syn, je v pozdějších přípisech k témuž zápisu jmenován jen Jakub Kubíř. Stejně i Tomáš, jinak Toman barvíř je později zván jen Tomáš Toman. Jakub Kubíř neměl svoje jméno po otci; ten se jmenoval Jiřík.

Hypokoristika vznikala jako označovací varianta jména a vyjadřovala zprvu jistě i nějaký citový poměr k osobě označované. Mnohá z nich zajisté vznikala v mluvě rodinné nebo dětské. Živé pojmenování toho velmi využilo k rozlišení osob téhož křestního jména (viz oblibu jména Jan), zvláště i proto, že každá osoba neměla přezdívku. Myslím, že si konec konců v živém pojmenování byla přezdívka pro citový přízvuk s hypokoristikem skoro rovna. Úřední pojmenování přijímalo hypokoristika ochotněji, neboť lpělo na křestním jméně.

Aby mohl někdo dostat příjmení podle otce, musil být tvar otcova jména aspoň trochu ustálen (nejspíš v rodině) a obecněji znám. Docházím k tomu prostým úsudkem i podle analogie dnešní. Dnes také

pronikají z rodiny nejrozmanitější tvary křestních jmen: Dinka - Lidmila, Iša - František a pod. Pro starší dobu by se to jistě také dalo vysledovat. Tomášek švec má zápisy jen tímto jménem. V smolných knihách je v jednom dlouhém výslechu z r. 1565 stále psán jen Kuráků Havlíček, nikdy Havel nebo Havlík,

Předpokládám, že v živém pojmenování přezdívka často cele převzala funkci křestního jména, že sama stačila k označení. Josef Straka (Zdrobnělá jména významu náboženského, NŘ. XV, 1931) uvádí z táborského archivu doklady, že u křestního jména záleží na náladě sousedově v dané chvíli, jak nazve určitou osobu, zda jménem zdrobnělým nebo nezdrobnělým. Podle toho se tedy poměr mluvčího k pojmenované osobě musel projevovat také na tvaru přezdívky, jestliže přejala funkci označovací. To se mohlo dít zdrobňováním. Dají se tedy předpokládat několikeré tvary téhož příjmení. Kolísání bylo, proniklo i do úředních knih. Kolísání je tím spíš, že sama přezdívka už předpokládá nějaké citové zaujetí k pojmenovanému.

Mezi jmény 15. a 16. stol. je velmi mnoho deminutiv. Zvláště často mají zdrobnělý tvar jména vzatá z přírody nebo jména podle „zlých věcí“, neboť „všecky názvy osob a věcí zlých pozbývají něco svého špatného významu“ (Straka l. c.). Z 15. stol. můžeme uvést jména Čeníšek, Jan Kravka, Matěj Telátko, z 16. stol.: od Vlaštovičky 1533, Matěj Kocourek z Soběslavě 1536, Pavel Kohoutek 1541, Pavel Kočička 1552, Janovi Slepičkovi konváři 1546. Dále: Jakub Koudelka 1545, Jan Pšenička 1523, proti Šafránkovu domu 1540, Jan Petržílka 1545, Martin Řepka 1548 a pod. I mnohá jména jiná jsou zdrobnělá: Václav Koláček 1515, Jan Souček 1525, podle Stoličky koželuha 1534, Vít Vajéčko 1536, Jan Žemlička, 1565 atd.

Kolísání mezi jménem zdrobnělým a nezdrobnělým se dá doložit mnohými příklady. Nejzajímavější je, že se projevuje v týchž zápisech: Dušek Had, nožíř 1542, 1533. V témž zápise je: a má tu Hádek býti do s. Jiří. Jinde: od Duška nožíře 1542, Hádkova a j.: poručníci sirotkův nebožtíka Jiříka Chroustka 1547, tamtéž však sirotek nebožtíka Chrousta Justina; vedle Chomouta 1534, sirotci Chomouta pláteníka 1561, ale na témž listě: sirotci Chomoutkovic 1562; Jiříkovi Ječmenovi koželuhu 1543, Jiřík Ječmínek 1553—1555; manželce Matěje Kapouna odkázal . . .; a že jest Matěj Kapounek tu podepsanú sumu vyzdvihl . . .; často psaný Matěj Kapounek 1515; tamtéž r. 1525: Kateřiny, Kapounovy ženy, 1530: Jan syn Kapounóv; s Jakubem Koudelú stala se jest smlouva 1528; jindy je vždy Jakub Koudelka (1536 a j.); Jakub Kršňák 1534 a mnohokrát, ale též Jakub Kršňáček 1523; s Janem Kodedem 1543, ale častěji Jan Kodédek, (Kodýdek) 1536 a j.; Jiříkovi Kyselovi 1532, ale tamtéž Jiřík Kyseličkuov 1532; 1540 je zase Jiřík Kyselička, ale 1546 znova Jiřík Kyselo; Jan Motovúz 1536—1543, ale na téže straně Jan

Motovouzek 1543, 1545, 1546; Šimek Příhoda učinil frajmark s nebožčíkem Tobiášem... a Příhodka mu přidal... 1524, Šimek Příhodka 1531; prodala sladovnu svou Václavovi Řežábovi 1543, tamtéž: Václav Řežábek položil... 1546—1548, Řežábek tamtéž 1548-9; Bartoš Sova, 1511, ale: Jan a Martin, oba synové Sovkovi 1529; Matouš Stehlík 1547, ale tamtéž Matouš Stehlíček. Ze smolných knih: item Hájíček seznal 1533, ale tamtéž: když Plzenským brali, půjčil Hájek koně. Zvláštním způsobem je tvořeno jméno Jiří *Žábek* 1541 vedle *Žába* (zaba) 1527. Žábek byl mlynářem ve mlýně „Na żabkách". To bylo chápáno jako maskulinum, tedy Žába-Žábek. Kolísání u jména Strejc a náklonnost k deminutivu pochopíme; toto jméno značí poměr příbuzenský a taková slova mívají tvar zdrobnělý (Oberpfalcer, Zdrobnělá slova, NŘ. XI): Janovi Strajcovi pernikáři 1549, ale Jan Strajček tamtéž 1549, 1550; od Strejčka pernikáře tamtéž; Bartošovi Strýci sladovníku 1540; ale tamtéž je též: od Bárty Strajčka. Zvláštní je kolísání mezi tvarem Svatba 1523 a Svatbík z téhož roku, Stuchlý a Stuchlík z r. 1578. V kořenné samohlásce kolísá zvukomalebné slovo Bebera: Vondřejovi Beberovi 1533, ale v témž zápise dále: Kdyby to místo Bubera prodati chtěl. Zajímavé je také kolísání mezi představami podobnými: Porovnání statku sirotkuov nebožtíka Hniličky ševce. Jakož jest nebožtík Mikuláš Hruštička ... manželce své a dítkám svým odkázal statek vešken svój movitý i nemovitý 1520.

Zdrobňování bylo zřejmě využito také k rozlišování dvou osob téhož jména. I v tom je ovšem dosti elementu citového, neboť na př. Poláček byl nejspíš menší nebo snad ušlechtilejší než Polák. Takové příklady by byly: Jakub Hroch 1529 a j., ale vždy Mikuláš Hrošek. Jan Lichvička i Lichvice, ale vždy jen Mikuláš Lichvice. Nebo: Vojtěcha Poláka 1538, ale Mikuláš Poláček 1551. A ještě připomeňme kolísání u jména Slováček: vždy je Petr Slováček, na př. 1560, velmi často je Frank Slováček, na př. 1530, ale je také: prodali a vzdali duom svuoj Slovákovi Frankovi; a tu Slováček má sobě vyraziti dluh 1524.

Vyskytují se i zdrobnělá určení zaměstnání. Tak na př. r. 1524 se píše: Matějovi Cihlaříkovi, ale r. 1529: Cihlář dal 1 (kopu). Ale i když kolísání není, je zdrobnělina důkazem, že se zaměstnání spojilo s označeným jednotlivcem, že je přezdívkou, příjmením: Bubeníček 1549, Varhaníček 1560, Pekárek 1517, Sedláček, místr popravní 1538, Kolářík 1530, Kramařík 1565, Havel Uzdáříkovic 1546 a j. Zvlášť se to výrazně jeví v smolných knihách: Byli sme tří..., a třetí ten Řezníček vod Březnice 1574; na Březí u Ševčíčka má kus vlčatého 1533; Kolíska Jan z Prahy, Řezníček nevím vodkud, a Sedláček, jest v podruží v Strimilově, a Ševčíček Václav, jest tam někde rodem ze Strakonici 1603.

O sklonu k zdrobnělinám u jmen polských mluví Jan St. Bystroń v knize Nazwiska polskie (Lwów 1927, str. 4): „Lehčí je nazvat někoho

Kohoutkem než Kohoutem, Sviňkou než Sviní, protože se tak vyhneme identifikaci člověka se zvířetem nebo s předmětem.“ K identifikaci by však sotva docházelo, kdyby i v mluveném jazyce, v živém pojmenování přezdívka žila jen ve spojení s křestním jménem, kdyby je určovala. Mohlo k ní docházet, když přezdívka nebyla nutně na křestní jméno vázána, když byla samostatná.

Práce z novočeského semináře prof. Vlad. Šmilauera.

II. Zdeňka Houšková:

Některé druhy shody v češtině.

V novočeské shodě, jejíž případy probral u nás soustavně Jiří Haller v časopise „Theorie i praxe“ 6 (1942), 232-243, 261-274 (souhrnně je o shodě pojednáno v Šmilauerově Novočeské skladbě, § 25), jsou některé případy kolísavé. Z nich si vzala za předmět své práce PhC Zdeňka Houšková zvláště tři, dotýkající se vesměs shody v čísle mezi podmětem a přísudkem. Jsou to

A. *Shoda podle smyslu:* „*Odbor* spolku turistů pořáda*l* výlety; označova*li* cesty, vyda*li* mapku i dobrého průvodce“ (NS 253b).

B. *Podmět rozšířen podřadně:* „Toho dne řeza*la babička s Pepíkem* na dvoře dříví. Pojednou necha*li Pepík s babičkou* řezání“ (NS 2522 bb).

C. *Podmět rozšířen souřadně:* „*Karel a Došek* by*li* v zahradě“. — „Ten den vyběh*l Jan a Vilém* s řehtačkami“ (NS 2522 aa).

Materiál, na němž autorka prováděla svá zkoumání, byl dvojí. Jednak bylo to 1648 dokladů (A 57, B 555, C 1036), které ze 128 knih 52 autorů shledali členové novočeského semináře; jednak 1288 dokladů (A 29, B 414, C 845), které autorka našla v prozkoumaných 40 knihách 9 autorů (J. Bělehrádek, F. X. Šalda, Arne Novák; J. Glazarová, K. Čapek, Iv. Olbracht, M. Majerová, J. Kopta, M. Pujmanová). Tento vlastní materiál je ovšem úplnější a stejnoměrněji spolehlivý.

Ve slohu vědeckém (Bělehrádek) se shoda podle smyslu (A) nevyskytuje, zato je velmi mnoho případů rozšířeného podmětu, a to napořád v typu souřadném (C): „Následuje ústup životních sil, stárnutí a zánik organismu“ Běl.; v essayích (Šalda, Novák) je více typu pod-

řadného (B): „Docházel tam občas Ant. Sova s Jaromírem Boreckým"; u beletristů jsou poměry pestřejší: typ souřadný převládá u K. Čapka a J. Glazarové, typ podřadný u M. Pujmanové. U jiných autorů (Olbracht, Majerová, Kopta) je kolísání; Majerová má pro typ B 74 dokladů, pro typ C 76, ale zdá se, že nověji dává přednost typu podřadnému, kdežto u Olbrachta je vývoj opačný. Celkově se typ C (souřadný) ukazuje u jednotlivých autorů v těchto procentech všech případů: Bělehrádek 96,3, Šalda 92,2, A. Novák 84,9, K. Čapek 79,5, Glazarová 63,5, Olbracht 57,4, Majerová 48,8, Kopta 38,3, Pujmanová 32,8. Z autorů první skupiny (z těch, které autorka revidovala), převládá podřadný typ ještě u E. Konráda, kdežto souřadný hlavně u Stránského, Durycha, Poláčka, Schulze.

A. *Shoda podle smyslu.* Z 57 příkladů je v 25 případech podmětem kolektivum (lid, společnost, obecenstvo, panstvo, skupina, roj, hlouček, smečka atd.), v 29 číselný výraz základní. — Většinou (47) je v množném čísle druhé určité sloveso, čtyřikrát až třetí („Mladé pokolení hodla*lo* použíti příležitosti k tomu, aby panství rozšíři*lo*... Doufa*li* také..." Šus.). — Ale pětkrát je v množném čísle hned první určité sloveso. To se děje tehdy, je-li v přívlastkové větě k neurčité číslovce („Tisíce opozdilců, kteří uvíz*li* před branami, začali klít" Bass, ač by jinak bylo „Tisíce opozdilců zača*lo* klít") nebo je-li podmět specifikován vsuvkou: „Dvojice mladých lidí, zřejmě úředník a slečinka z kanceláře, šuškavě si smlouva*li* návštěvu kina" Martínek.

B. *Shoda podmětu rozšířeného podřadně* („babička s Pepíkem"). U abstrakt, jichž je ovšem jenom 3,4% případů, je v 78% singulár: „zatím co rozum s pudem sebezáchovy v něm zimničně pracova*l*" Klička. U konkretních substantiv rozhoduje poloha přísudku; předchází-li přísudek před rozšířeným podmětem, klade se v 70% singulár („Tam si najal Oskar s Terkou dva pokojíky" Valenta; naproti tomu: „Do dveří vstupovali Nána s čeledínem" Vrba); následuje-li, je v 64% plurál („Rosa s Barborou šly uklízet se stolu" K. J. Beneš; naproti tomu: „Zonek s Karolinou přistoupil k němu" Martínek); je-li přísudek mezi členy rozšířeného podmětu, je vždy v jednotném čísle („Pondělíček seděl se ženou v přitlumeném hovoru" Rais; výraz „se ženou" má tu spíše povahu příslovečného určení). — Ze sloves je 29,2% pohybových (mimo případ, kdy přísudek v množném čísle následuje); sloveso „býti" je řídké. — Velmi důležitým činitelem je povaha místa. Chceme-li zdůraznit jenom jeden z obou členů a je-li závažnější, důležitější, užívá se typu podřadného a sloveso se klade do jednotného čísla (výraz „*s* s instrumentálem" je často na přechodu k určení společnosti, doprovodu).

C. *Shoda podmětu rozšířeného souřadně* („Karel a Došek"). — Typ tento je častější (65%). Abstrakta jsou zde značně četnější (42,3%); převažuje při nich z 62% jednotné číslo („Jeho duši plnilo prázdno, stesk, nespokojenost" Tilschová; naproti tomu „Tak je oba vázaly chudé mládí a bratrská láska" Tilschová). — Velmi silně se u souřadného typu uplatňuje poloha přísudku. Předchází-li, je v 82% jednotné číslo („Na terasovitém návrší stál bílý kostelík a stavení" Čep; naproti tomu: „V poledne odgratulovali Frydolín a Adolfek" Glazarová; autorka upozorňuje, že při jednotném čísle je spojení dvou obecných jmen ve dvou třetinách případů, kdežto při množném jenom v jedné třetině; zde jsou častěji spojení dvou jmen vlastních). Když přísudek následuje, je v 74% případů číslo množné („Peřina a polštář ležely odloženy na židli" Glazarová; naproti tomu „Jenom hlaveň pušky a sojčí pero za kloboukem vyvstalo za ním ostře proti nebi" Čep; většina dokladů je zde z abstrakt). — Sloves pohybových je v přísudku jenom 9,9%, slovesa „býti" je 17,4%. — Z 1018 případů souřadného typu je bezespoječných 83 (8,1%), spojkových 935 (91,9%; z toto 896 slučovacích, 9 stupňovacích, 3 odporovací, 45 rozlučovacích; ze slučovacích spojek je nejčastější *a* s 653 doklady, *i* se 173 doklady, *ani* s 30). — Příklad spojení stupňovacího: „Anglie ví, že nejen Evropa, ale celý svět bude po válce potřebovat pronikavé rekonstrukce" Stránský; spojení odporovacího: „Nikoliv drobný sedlák nebo řemeslník německý, nýbrž dvořanstvo a bohatý patriciát, kroužící kolem krále, byly trnem v oku" Šusta; spojení rozlučovacího: „Každý chybný krok nebo sklouznutí znamenají pád" Vrba.

Jsou tedy mezi oběma typy, podřadným a souřadným, rozdíly především stilistické: u spojení podřadného cítíme pevnější sepětí členů (představujeme si je jako celek), naopak při spojení souřadném si jasněji uvědomujeme jednotlivé členy. Při spojení podřadném je druhý člen méně důležitý; proto se podřadného spojení užívá především tam, kde se souvisle vypráví o hlavním hrdinovi a druhé osoby přistupují jenom episodicky.

V podrobném rozboru knih samostatně excerpovaných zjišťuje potom autorka různé zvláštnosti jednotlivých autorů; tak na př. J. Bělehrádek u konkret klade množné číslo beze zřetele k poloze přísudku; Šalda při poloze přísudku za podmětem užívá i u abstrakt plurálu atd.

Pečlivá práce autorčina, jak vidět, přispěla nejen k propracování našich znalostí novočeského usu, nýbrž podala i cenný materiál k charakteristice slohu vědeckého, essayistického a beletristického, jakož i jednotlivých autorů.

III. Marie Kubisková:

Zájmena „který" a „jenž" v nové české beletrii.

O dvojici vztažných zájmen „který" a „jenž" poučil nás J. V. Bečka v Listech filologických 61 (1934), 138-147: ukázal, že mezi oběma těmi zájmeny není tak podstatný rozdíl významový, jaký tu býval hledán; rozdíl že je hlavně stilistický; užití zájmena je dáno knižností, archaičností nebo zase hovorovostí jazyka, snahou po střídání zájmen, důvody rytmu a libozvuku, nestejnou důrazností; jsou velké rozdíly mezi jednotlivými tvary a mezi jednotlivými autory.

Složitá tato otázka si však vyžaduje další pozornosti zvláště proto, že studie Bečkova pochází teprve z počátku velkého rozmachu české prózy, který se začal v letech třicátých a trval do r. 1944. Je třeba prozkoumat, jak si v této věci počínají právě dnešní vedoucí autoři. PhC Marie Kubisková zpracovala k tomu cíli 54 knih jedenácti moderních beletristů a essayistů. Jsou to (podle věku): F. X. Šalda, Ivan Olbracht, M. Majerová, K. Čapek, J. Mařánek, M. Pujmanová, V. Řezáč, J. Glazarová, J. Čep, Fr. Křelina, J. Drda. Z jejich děl nashromáždila autorka 20.000 dokladů (z toho 72,5% na „který", 27.5% na „jenž") a utřídila je pečlivě i s dobrým porozuměním samé podstatě věci.

Hlavním výsledkem jejího zkoumání je potvrzení these Bečkovy, že mezi oběma zájmeny není rozdílů pevných a závazných. O užití rozhoduje souhra různých tendencí; proto bývá v daném případě těžko rozhodnout, která z nich převládla; mnohokrát se stává, že různosměrné síly jsou tak vyrovnány, že o užití jednoho z obou zájmen rozhodne jenom náhoda.

1. V mluveném jazyku je jedině zájmeno „který" (ovšem vedle nespojitého „co", jehož si autorka také povšimla*); „jenž" se objevuje jenom v jazyce psaném. Z toho plyne důležitý rozdíl mezi oběma zájmeny: jazyk prostý, blízký hovorovosti a lidovosti, má převahou „který", kdežto „jenž" je časté v jazyku složitějším, knižnějším, archaističtějším. Tím se vysvětluje jednak převaha „který" u J. Čepa a J. Glazarové, jednak častost „jenž" u J. Mařánka a V. Řezáče. Tam, kde vývoj jde k *hovorovosti*, přibývá procentuálně zájmena „který"; to vidíme zvláště názorně na K. Čapkovi: v „Božích mukách" 1917 je „který" v 54,5%, v Továrně na Absolutno 1922 v 65,1%, ale v Povětroni 1934 již v 88,6%; maximum je v čistě hovorových „Povídkách z jedné kapsy" 92,6%. Podobně je u M. Majerové v „Planém milování" 1911 „který"

*) U K. Čapka se „co" objevuje nejprve jako charakterisující znak v přímé řeči prostých lidí: postupně však přechází i do jazyka autorova; hojně se vyskytuje také u M. Pujmanové.

jen v 64,8%, kdežto na př. „Siréna“ 1935 ho má už 77,6%. Zato vývoj k *slohu archaisujícímu* je vyznačen přibýváním zájmena „jenž“: u J. Mařánka je v poslední z probraných prací („Ohnivý déšť“ 1944) „který“ jen ve 46,3%, kdežto „Romance o Závišovi“ 1940 má ještě 72,8%; Křelinova historická „Dcera královská“ má „který“ jen v 67,5% proti 80,9% v „Hubených letech“.

Zájmeno „jenž“ je příznačné pro *jazyk knižní*, náboženský, úřední. Proto je hojnější tam, kde je silný vliv náboženských textů (Křelinův „Hlas v poušti“ má „který“ jenom v 64,9%), v úryvcích z modliteb („Žádáme tebe, ó Bože, jenž jsi...“ Glaz.); Olbracht tak charakterisuje náboženský jazyk podkarpatských židů: „ani Bůh Hospodin, jehož jméno budiž pochváleno, ani Bál Šem Tof, jemuž buď pokoj“. Zvláště u K. Čapka a M. Majerové dobře pozorujeme, jak zájmena „jenž“ přibývá tam, kde se charakterisuje, event. paroduje jazyk úřední, soudní, vědecký anebo jazyk nabubřelý a pathetický: „Žádáme, abyste neodbočoval do podrobností, jež nemají zákonné povahy“ K. Čap., Povídky z jedné kapsy; „Zbylo nehmotné residuum, jež nevykazuje spektrálních čar“ K. Čap.; „v tobě jsem nalezl... ženu, jíž rád poslouchám, jež by jistě porozuměla mým snahám a cílům, u níž by má otázka nalezla vždy ozvučnou desku“ Majerová v „Panenství“ (frázovitý Vlček píše Haně).

Naopak *přímá řeč* těžko snáší zájmeno „jenž“; v beletrii se to projevuje ovšem jenom tam, kde autor dbá o odlišení přímé řeči od ostatního jazyka. V starších pracích M. Majerové (Náměstí Republiky 1914) užívají zájmena „jenž“ i lidé prostí, kdežto na př. v „Přehradě“ 1932 se ho užije jenom v dlouhých monolozích, které povahu přímé řeči již ztrácejí; v Drdově „Putování Petra Sedmilháře“ je zájmenem „jenž“ v přímé řeči charakterisován vzdělaný Petr. V prvních pracích Olbrachtových se také vyskytuje „jenž“ i v přímých řečech prostých lidí: v knize „O zlých samotářích“ z r. 1913 uvažuje tulák Jozka: „To jest věc, již nutno rozvážiti“.

2. Druhý významný rozdíl mezi zájmeny „který“ a „jenž“ je v tom, že tvary zájmena „který“ jsou o slabiku delší. Tím nabývají větší důraznosti a závažnosti. Ale tato délka se může stát závadou při tvarech několikaslabičných a v pádech předložkových; zde by se spojovacímu výrazu dostalo nepřiměřeného rozsahu, stal by se těžkopádným. Z tohoto poměru obou zájmen vyplývá jedna z nejvýraznějších a nejrozšířenějších tendencí jejich užívání: *v předložkových pádech* se častěji užívá zájmena „jenž“. To se výrazně projevuje u M. Majerové (v „Náměstí Republiky“ je po předložce „který“ 8×, „jenž“ 58×, kdežto celkem je „který“ 370, „jenž“ 130), u Fr. Křeliny (hlavně v „Puklém chrámu“: po předložkách je poměr „který“ k „jenž“ 4 : 81, kdežto celkový 345 : 155), u J. Mařánka („Živé návraty“ 3 : 32 proti 113 : 78); nejdůsledněji u F. X. Šaldy („Loutky i dělníci boží“ 2 : 87 proti 286 : 214; „Zápisník III“

4 : 76 proti 384 : 116) a V. Řezáče („Rozhraní" 5 : 115 proti 221 : 279). Méně výrazné je to u Iv. Olbrachta („Nikola Šuhaj" 35 : 50 proti 394 : 86), u J. Drdy („Živá voda" 26 : 101 proti 320 : 180; „Městečko na dlani" jen 20 : 40 proti 351 : 149); u K. Čapka pak má (mimo „Továrnu na Absolutno" a „Krakatit") „který" převahu i po předložkách („Povětroň" 52 : 8 proti 319 : 41); podobně u M. Pujmanové („Pacientka dra Hegla" 23 : 6 proti 148 : 19). Celková převaha „který" i po předložkách je také u J. Čepa („Hranice stínu" 87 : 10 proti 485 : 15) a J. Glazarové („Vlčí jáma" 51 : 19 proti 441 : 26); u těch však autorka konstatuje, že po dvojslabičných a trojslabičných předložkách bývá i u nich „jenž" („podle níž, uprostřed něhož, okolo něhož, proti němuž"); tak bývá někdy i u K. Čapka.

Téhož původu je převaha zájmena „jenž" v *nepřímých* (a tedy delších) *pádech,* projevující se u většiny autorů (na př. u Křeliny, Mařánka, Šaldy, Řezáče); v Mařánkově „Romanci o Závišovi" je poměr „který" a „jenž" v jedn. nominativě 161 : 47, v akusativě 49 : 5, ale v genitivě 3 : 8, dativě 11 : 20, instrumentále 9 : 12 — ovšem i s pády předložkovými; naopak u K. Čapka je „jenž", jinak řídké, často v nominativu a akusativu. Poměr mezi skupinami a) nomin. a akus. jedn. č.; b) gen., dat., lok. a instr. jedn. č. je v Mařánkově Romanci o Závišovi 52 : 58, v „Petru kajícníku" dokonce 21 : 42, kdežto v Čapkově „Povětroni" 24 : 8, v „Obyčejném životě" 23 : 5 atd. „Jenž" se v nom. jedn. č. objevuje i u M. Pujmanové a autorka se domnívá, že u sloves stavových bývá spíše „jenž", kdežto u sloves dějových „který": „kamenec, jenž staví krev", ale „Václav, který k nim přišel". Domněnka tato by měla být přezkoumána.

3. Důraznost zájmena „který" se projevuje i jinak: klade se tam, kde *člen* zájmenem vyjádřený je *důrazný*: „společenský trosečník, nad kterým se útrpně krčilo rameny" Šal.; členy s „jenž" jsou naopak slabší; ovšem přesné určení těchto případů je při neurčitosti pojmu „důraz" velmi obtížné. — *Při závislosti na důrazném členu* nachází autorka často zájmeno „který": „takového, na kterého ..."; „jediný, v kterého věřil." Mař., „táž, s kterou ráno chytal včelu" Drda; „tento jediný pohled, kterého se bál"; „právě ta slova, která bych měl vyslovit" Řezáč. — Také *mezi dvěma pausami* (t. j. když za vztažné zájmeno přijde věta vedlejší nebo značně rozvitý člen) klade se zpravidla „který": „Pištěl vysokým hláskem, který, jak vzdálenost rostla, přibíral hloubky" Glaz., „Jak moudrý jest Hospodin, který, odeslav Petra Šuhaje na poloninu..." Olbr. Ale u Řezáče, který má převahu „jenž", bývá „jenž" i v této posici: „láska, jež, místo aby se mu stala studnicí živé vody, zbavuje ho síly". — Slabé „jež" dává větší *výraznost slovu po něm následujícímu;* je ovšem zase těžko říci, kde v tom je záměr autorův, kde naše subjektivní zdání: „má podobu věcí, jež dobře a osobně známe" K. Čap.;

„zákeřnost, jíž nedovedli jsme uniknouti“ Maj., „jsou vzpomínky, jež nechtějí být připomínány“ Šal.

4. Vhodným užitím jednoho ze zájmen se spisovatelé mohou *vyhnout homonymii.* Odtud vzniká nechuť ke tvaru „již“ (v jedn. akus. žen. a v nom. muž. živ.), které zní stejně s příslovcem; v starších knihách M. Majerové, Iv. Olbrachta a F. X. Šaldy („Loutky i dělníci boží“) byl častěji; dnešní spisovatelé se mu celkem vyhýbají, přece jej však najdeme na př. u M. Pujmanové: „A zděsila se lži, již vyřkla,“ Lidé na kř., u Fr. Křeliny: „vědoma cti, již přináší život v duchu“ atd. — Naopak zájmeno „jenž“ umožňuje rozlišení jednotného nominativu a akusativu u neživotných mužských („jenž“: „jejž“ proti „který“ = „který“) a v jednotném akusativu a instrumentálu ženském („již“: „jíž“ proti „kterou“ = „kterou“). Autorka se domnívá, že tento motiv rozhodl o některých případech užití zájmena „jenž“, na př.: „rovný a jasný řetízek kroků, jejž rozvíjel osamělý chodec“ K. Čap. v „Povídkách“, které mají jen 7,4% „jenž“; „potěžkávaje v duchu měšec, jejž památný den naplnil zlatem“ Mař. (srovnej: „který památný den...“); „tento rozkol, jejž vnáší do sekty hrubý odraz časových proudů“ Šal. (srovnej: který vnáší hrubý odraz); „Cítil v ní bezmocnou látku, jíž neproválo dechnutí boží“ K. Čap.

5. Z péče o *zvukovou stránku* projevu vyplývá jednak snaha o střídání zájmen, jednak vyhýbání se nelibozvučným skupinám a opakováním.

a) Synonymnost obou zájmen vede k tomu, že se při nakupení několika vztažných vět obě zájmena *střídají* prostě jen z toho důvodu, aby se oslabil dojem jednotvárnosti. Ze studovaných autorů se tato tendence projevuje nejuvědoměleji a nejvýrazněji u F. X. Šaldy: „Byl to nepřemožitelný nepřítel, *který* zbraň, *jíž* měl být ubit, obracel v potravu, *kterou* se živil a *jíž* mohutněl a sílil“, Život ironický. — Silně se tato tendence projevuje i u J. Glazarové („kouzelný sen, *který* cítíme ještě v rukou a *jejž* už nelze zachytit“, Vlčí jáma), K. Čapka, M. Majerové („hledal strom, *který* by vytrhl, břemeno, *jež* by zvedl, nebo páku, *kterou* by vzpříčil“, Nám. Republiky), Iv. Olbrachta. U J. Čepa autorka tendenci střídání zájmen nenachází. Zájmena se ovšem nestřídají tam, kde je uniformita chtěná (na př. při výčtu, při protikladu): „Člověk se omezí na třiadvacet nových dřevin, *které* by měl, *které* by chtěl, *které* musí mít“ K. Čap., „Lidé se dělívají na lidi, *kteří* mají peníze, a lidi, *kteří* peněz nemají“ K. Čap.

b) Vyhýbání se *nelibozvuku* má různé příčiny. Někdy jde o to, aby se zrušila jednotvárnost opakujících se koncovek. Autorka (Glazarová) napíše: „trpí tragikomickou něhou, jíž je zahrnut“, aby se vyhnula sledu „tragikomick*ou* něh*ou*, kter*ou*“, nebo (rovněž Glazarová): „rameno prohnuté řemenem, na němž nesl svůj krámek“, aby nenásledovalo:

„řemenem, na kterém“, K. Čapek rozruší zájmenem „jenž“ řadu slov končících se na *-a:* „myslí na pole žitná *a* bramborová, (která) jež Polan*a* prodal*a*“. Jindy by při užití některého zájmena došlo k nepěknému shluku souhlásek: „vrch Žižkov, *k*e *k*terému se *k*likatila cesta“ — proto je užito zájmena „k němuž“ Pujm. V. Řezáč, který jinak neužívá tvaru „jenž“ (nom. mask.), uchýlí se k němu (jedinkrát v „Černém světle“), aby se vyhnul sledu „kter*ý ry*chle“, a napíše „s úsměvem, jenž rychle vyhoříval“; naopak nechuť ze spojení „jíž jí“ vede jej k tomu, že napíše: „Myš křižovala po prostoře, které jí stále ubývalo“, Černé světlo.

c) V některých případech můžeme dokonce mluvit i o *rytmisaci* vedlejších vět, při níž připadá úloha i různě dlouhým tvarům obou zájmen. Autorka nachází takové případy u J. Glazarové: „slova modliteb, jimiž se zachvíval vzduch,“ Advent; „dítě, po kterém toužím a o něž tě prosím,“ Vlčí jáma; dále u J. Drdy: „teplý vítr, jenž dává poupatům odvahu vykvétat,“ Putování.

6. Vedle toho jsou některé případy, kdy je užití zájmena „jenž“ dáno *skladebním významem jeho pádu:* a) ve vazbě *z* s genitivem ve významu *genitivu celkového* (viz Novočeskou skladbu, § 536) je „jenž“ i u K. Čapka a J. Čepa: „pod obrazy dvou slavných matematiků, z nichž jeden se jmenoval Gaspard“ Čep, Letnice; — b) v platnosti *genitivu přivlastňovacího:* „oblažila tátu, jehož byla miláčkem“ Glazarová, Roky; c) u *genitivu záporového* (ne však u všech autorů): „zkamenělá obvazem, jehož nebylo vidět“ Pujmanová; — d) ve významu *„kdo“*: „ten, na něhož marně čekáme“; „ten, jehož nutno milovati“ Olb.; „král to byl, jenž porušil mír“ Mař. —

7. Jak jsme již při probírání jednotlivých motivů viděli, jsou mezi autory značné rozdíly individuální; a procento zájmen se mění i podle jednotlivých děl. Procento zájmena „jenž“ je toto: *J. Čep:* Letnice 2,4, Modrá a zlatá 2,7, Děravý plášť 2,8, Hranice stínu 3; *J. Glazarová:* Chudá přadlena 3,2, Vlčí jáma 5,6, Advent 6,3, Roky v kruhu 11,8; *K. Čapek:* Povídky z jedné kapsy 7,4, Povětroň 11,4, Hordubal 11,6 (t. j. 3 případy: v celém Hordubalovi na 196 stranách je jenom 26 vztažných zájmen), Obyčejný život 13,9, První parta 14,7, O lidech 16,5, O nejbližších věcech 28,2, Továrna na Absolutno 34,9, Krakatit 41,4, Boží muka 45,5; M. Pujmanová: Pacientka dr. Hegla 11,4, Pod křídly 19,3, Lidé na křižovatce 25,6, Předtucha 25,7; *M. Majerová:* Panenství 11,8, Siréna 22,4, Přehrada 23,6, Havířská balada 24,8, Náměstí Republiky 26, Ze Slovenska 26,9, Plané milování 35,2; *Iv. Olbracht:* Nikola Šuhaj 18, Hory a staletí 18,4, Golet v údolí 20,5, Podivné přátelství 39,6, O zlých samotářích 60,2; *Fr. Křelina:* Hubená léta 19,1, Puklý chrám 31, Dcera královská 32,5, Hlas na poušti 35,1; *J. Mařánek:* Petr kajícník 20,4, Romance o Závišovi 27,2, Živé návraty 40,8, Ohnivý déšť 53,7; *F. X. Šalda:* Zápisník III. 23,2, Život ironický 30,6, Duše a dílo 37,6,

Boje o zítřek 38,8, Loutky i dělníci boží 42,8; *J. Drda:* Městečko na dlani 29,8, Živá voda 36, Putování Petra Sedmilháře 43,4; *V. Řezáč:* Svědek 48,2, Větrná setba 51,6, Černé světlo 54,4, Rozhraní 55,8. —

8. V závěru si všímá autorka několika *knih odborných* (podle statistik pořízených členy semináře); zdá se, že rozdíl není velký. U knih J. Bělehrádka se konstatuje, že v dílech čistě odborných je v převaze „jenž“ (Obecná biologie II až 70,4), kdežto v knihách populárních klesá jeho procento až na 30,6% (v „Člověku v číslech“).

Přinesla tedy práce této mladé autorky poučení velmi cenná; hodnota výsledků jí dosažených se ovšem ještě zvýší, až budeme mít podobně prostudována i období starší a dáme tak dnešnímu stavu náležité historické pozadí.

IV. Marie Těšitelová:

Frekvence slov a tvarů ve spise „Život a dílo skladatele Foltýna" od Karla Čapka.

Podle novějšího chápání složitých jevů (duše, jazyk...) záleží nejen na jednotlivých složkách, nýbrž především na jejich vzájemných vztazích. Tím nabyla v jazykovědě velké důležitosti otázka frekvence. Neboť zajisté je častostí výskytu jednotlivých jevů dán ráz celé soustavy a význam těchto jevů pro celek. Častost je však, jak víme, zároveň i činitelem určujícím osud jevu: častá forma se brání úspěšně snahám o tvarové vyrovnání, kdežto formy řidší podléhají mnohem rychleji (proto na př. od vzoru „kost“ přecházejí ke vzoru „píseň“ především řídké tvary množného čísla, kdežto častější genitiv jednotného čísla se drží mnohem houževnatěji). Naopak význam častého slova rychleji ztrácí své citové zabarvení. Zjišťování častosti jazykových jevů však má i značný význam didaktický: musíme znát důležitost každého jevu, abychom získali jejich pořadí a žáky seznamovali dříve s věcmi důležitými, nechávajíce věci vzácné na konec. Tím si vysvětlíme, že podnět k českým pracím o frekvenci slov vyšel z kruhů pedagogických, že je počal uskutečňovati ve větším měřítku didaktický odbor Kruhu přátel českého jazyka a že je od něho převzal Výzkumný ústav pedagogický.

Z tohoto okruhu vyšla také státní práce PhC Marie Těšitelové, věnovaná rozboru poslední knihy K. Čapka „Život a dílo skladatele Foltýna“. Autorka, která svou práci provedla se vzornou pečlivostí, upozorňuje sama, že všecky výsledky přímo platí jenom pro Čapkovo dílo: mnoho je dáno individualitou spisovatelovou, povahou a složením díla; bylo by

proto chyba výsledky generalisovat. Teprve dalšími pracemi bude možno zjistit hodnoty průměrné. Ale přece i tento první krok přinesl již mnoho výsledků zajímavých; proto s nimi stručně seznamujeme i čtenáře Naší řeči.

I. *Frekvence slov.*

Vlastní text Čapkův (136 stran) má 21.950 *slov*. Z toho je nejvíce sloves (složené tvary slovesné se pokládají za jeden tvar): 4786 (21,8%); následují substantiva 4582 (20,88%), zájmena (je počítáno jen vlastní zvratné *se*) 3427 (15,61%), příslovce 2724 (12,41%), spojky 2444 (11,13%), předložky 1845 (8,41%), adjektiva 1707 (7,78%). — *Hesel* je 4192, a to podle druhů slov: substantiva 1441 (34,38%), slovesa 1195 (28,51%), adjektiva 810 (19,32%), příslovce 555 (13,24%), zájmena 51 (1,22%), číslovky 47 (1,12%), spojky 33 (0,79), předložky 29 (0,69%).— *Průměrná frekvence* (počet slov dělen počtem hesel) je u spojek 74 (samo „a“ se vyskytuje 1070krát), zájmen 67 („ten“ má frekvenci 959, „on“ 525, „já“ 524), předložek 63; daleko za nimi následují číslovky s průměrnou frekvencí 7, příslovce a citoslovce 5, slovesa 4, substantiva 3, adjektiva 2. Průměrně se každé slovo opakuje pětkrát. — Záporné tvary jsou u 14,23% sloves, zvratných sloves je 30,71%. — Co se týče *pořadí jednotlivých slov*, je u nejčastějších *substantiv* dáno obsahem díla a nemá žádného významu obecného (pán-pan 168, Folten 131, Foltýn 78, ruka 68, umělec 58...). Větší frekvenci než 10 má 63 substantiv, 192 jich má frekvenci 10 až 4, 112-3, 243-2, 832-1. Vyskytuje se tedy 57% všech substantiv v textu jenom jednou. — Nejčastější adjektiva jsou: veliký (velký) 53 (27 a 26), celý 28, rád 27, mladý 26, jiný 24, malý 24, hudební 22, žádný 18, krásný 16, umělecký 16; 121 adjektiv má frekvenci 2; jenom jednou je 544 (t. j. 67,16%).— Zájmena: ten 959 (z toho tvar „to“ 709), on 525, já 524, co 171 (tázací 41, vztažné 106, neurčité 24), svůj 156, vy 128, takový 87, ty 82, něco 79, my 77; jen jednou se vyskytuje 11 (21,57%) zájmen. – Číslovky: všechen 54, jeden 47, dva 27, první 25, každý 24, druhý 15; jednou 16 (34,05%). — Slovesa: býti (ne jako pomocné!) 709, míti 225, věděti 127 (jsou časté tvary „víš, víte“), říci 120, moci 103, museti 91, jíti 73, chtíti 57, hráti 56, říkati 53; jenom jednou se vyskytuje 722 sloves (60,4%). — Příslovce: jen(om) 144 (89 a 55), tak 144, už 87 (kdežto „již“ jenom sedmkrát), prý 62, ještě 60, ne 48, pak 47, asi 43; jednou 294 příslovcí (53%). Příslovcí místa je 8,15%, času 11,30%, způsobu 78,7%, příčiny 0,55%, záporných 1,3%. — Předložky: na 341 (s akus. 208, lok. 133), v ve 290 (s akus. 15, lok. 275), s se 252 (s gen. 2, s instr. 250), do 127, o 122 (s akus. 32, lok. 90), z ze 119, k ke ku 103, za 90 (s gen. 5, akus. 53, instr. 32), po 66 (s akus. 18, lok. 48), pro 62, u 55, od ode 54;

jednou se vyskytují tři předložky. — Celkem se pojí s genitivem 26,16%, s dativem 6,17%, akusativem 21,88%, lok. 30,94%, instrumentálem 18,85% předložkových pádů. Poměr podob nevokalisovaných a vokalisovaných je: v 228 ve 62, s 200 se 52, z 91 ze 28, k 79 ke 21 ku 3, od 50 ode 4, před 24 přede 3, bez 15 beze 2, přes 5 přese 1. — Spojky: a 1070, že 370, jako 198, ale 192, aby 104, když 95, nebo 80, i 67, ani 40; jednou osm spojek (24%). — Spojek souřadicích je 61,05% (z toho a 71,71%, ale 12,89%, nebo 5,36%, i 4,49%, ani 2,68%); podřadicích 38,95% (z toho že 38,44%, jako 20,80%, by 10,92%, když 9,98%, jak 7,35%, než 3,47%, až 2,20%). — Citoslovce: tak 45, nu 13, že 4, inu 3; jednou devět (52,9%). Citových citoslovcí je 5,95%, rozkazovacích 84,53%, napodobovacích 9,52%.

Nejčastější slova jsou tedy: a 1070, ten 959, býti 709, on 525, já 524, že 370, na 341, v 290, s 252, míti 225. — Prvních 50 hesel je 9410 slov (42,9% všech slov); prvních 100 hesel 11.487 slov (52,6% všech slov).

II. *Frekvence tvarů.*

Číslice zde uvedené znamenají procenta; značka % se neklade; kde jsou výjimečně čísla absolutní, jsou odlišena značkou × (5× = pětkrát).

1. *Substantiva.* Číslo: jednotné 80,93, množné 19,07.

Pády: jedn. 1. -39,24; 2. -12,14; 3. -3,16; 4. -20,53; 5. -4,54; 6. -9,44; 7. -10,95;
mn. 1. -18,19; 2. -20,94; 3. -2,29; 4. -31,24; 5. -1,71; 6. -10,53; 7. -15,1.

Rod: mužský 42,82, ženský 39,9, střední 17,28.

Vzory: a) Mužské 41,92: z toho „pán“ 26,49, „hrad“ 53,97; „muž“ 8,94; „stroj“ 6,29; „sluha“ 3,64, „soudce“ 0,66; u vz. „pán“ se končí na tvrdou souhlásku 81,25, na obojetnou 17,5, na samohlásku 1,25 (Carriere, maestro); u vz. „hrad“ na tvrdou 71,78, na obojetnou 28,22; u „muž“ na měkkou 66,67, na obojetnou 33,33 (z toho 61,11 jmen na *-tel*); u „stroj“ na měkkou 84,21, na obojetnou 7,90, na tvrdou 7,89 (den, týden, plamen); ze jmen vz. „sluha“ je 40.91 vlastních.

b) Ženské 39,07: z toho „žena“ 62,52, „nůše“ 15,10; „píseň“ 5,15; „kost“ 17,23 (z toho 82,48 jmen na *-st*).

c) Střední 16,86: z toho „město“ 34,57, „moře“ 2,06, „kuře“ 3,29, „stavení“ 60,08 (z toho podst. jmen slovesných 72,6, jmen na *-ství* 11,64).

d) Adjektivního skloňování 1,11 (Kupecký, Verdi, Foltýnová, zlé); nesklonných 1,04 (de Fally, Petrů).

Ze všech substantiv patří ke vz. „žena“ 24,43, „hrad“ 22,62, „pán“ 11,1, „stavení“ 10,13, „kost“ 6,73, „nůše“ 5,9, „město“ 5,83.

Pádové koncovky: a) V 2. jedn. vz. „hrad“ je *-u* 83,33, *-a* 16,67. —

b) V 5. jedn. vz. „pán“, „muž“ je -*e* 52,38, -*u* 33,33. — c) V 6. jedn. vz. „hrad“ je -*u* 71,43, -*e*(-*ě*) 28,57. — d) V 6. mn. vz. „pán, hrad“ je -*ech* 68,42, -*ích* 21,05, -*ách* 10,53, — e) V 6. jedn. vz. „město“ je -*e*(-*ě*) 62,5, -*u* 37,5.

2. *Adjektiva.* Vzory: „chudý“ 73,21, „jarní“ 20,37 (z toho tři čtvrtiny komparativů a superlativů), „chud“ 3,46, „bratrův-matčin“ 2,84 (z toho „bratrův“ 87%; od vlastních jmen je tvořeno 82%), nesklonných (prima) 0,12. — Z neurčitých se vyskytuje: rád 27×; nerad, nešťasten, spokojen, živ 5×; čist, hoden, znám 3× („čist“ v ustrnulém „z čista jasna“); hotov, jakživ, laskav, platen, řečen, šťasten 2×.

Rod: mužský životný 24,55, neživotný 20,15, ženský 35,73, střední 19,57.

Číslo: většinou jednotné, u mužských 79,16, ženských 77,87, středních 92,51 procent.

Pády: i zde je rozložení odchylné od substantiv. Nejčastější pády jsou:

mužské jednotné: 1. - 59,44, 4. - 15,73, 2. - 9,44, 7. - 8,44;
mužské množné: 1. - 32,7, 4. - 28,93, 2. - 18,24, 7. - 11,95;
ženské jednotné: 1. - 45,26, 4. - 26,1, 7. - 13,06, 2. - 8,21;
ženské množné: 4. - 40,74, 1. - 22,96, 7. - 18,52, 2. - 11,11;
střední jednotné: 1. - 46,28, 2. - 18,77, 4. - 17,15, 7. - 9,39;
střední množné: 7. - 32, 4. - 24, 1. - 20, 6. - 16, 2. - 8.

Celkové pořadí: jedn. nom.; jedn. akus.; jedn. instr.; množ. akus.; jedn. gen.; jedn. lokál; množ. instr.; množ. gen. a lok.; nejřidší jsou zase dativy a vokativy.

3. *Zájmena.* Substantivní 51,79, adjektivní 48,21. — Rodová 63,23, bezrodá 36,77. — Osobní 40,8 (z toho třetina „já“, třetina „on“), přivlastňovací 8,96, ukazovací 34,22, tázací 1,99, vztažná 5,6, neurčitá 8,43.

Osobní: Na rozdíl od substantiv a adjektiv je nápadná velká frekvence dativů: u „já“ je to 34,35, u „ty“ 35,37, „on“ 37,05, „ona“ 26,83, „my“ 33,77, „vy“ 34,37, „oni, ony, muž.“ 33,34, „ony žen.“ 11,77(!). Poměr jednotlivých tvarů je: v dativě ‚mně“ 21,11, „mi“ 78,89; „tobě“ 6,9, „ti“ 93,1; „jemu“ 2,1, „němu“ 4,89, „mu“ 93,01; v akusativě „mne“ 37,5, ‚mě“ 62,5; „tebe“ 21,43, „tě“ 78,57; „jej“ 2,7, „něho“ 11,72, „ho“ 85,58; akusativ jedn. středn. („je“) se nevyskytl vůbec; v genitivě muž. „jeho“ 71,26, „něho“ 17,24, „ho“ 11,5.

Přivlastňovací: svůj 50,82, můj 23,13, náš 13,01; v 1. jedn. ž. je tvar „má“ v 75, „moje“ v 25%; ve stř. je jenom „mé“.

Ukazovací: ten 81,76 (z toho 74% „to“), takový 7,42, sám 6,05, tenhle 2,22.

Tázací: co 60,3, jaký 22,06, ký 8,82, kdo 4,41.

V z t a ž n á: co 55,21, který 34,37, kdo 4,17, jenž 4,17 (zájmena „který“ je užito 66×, „jenž“ 8×).

N e u r č i t á: něco 27,33, nějaký 18,68, nic 17,3, co 8,3, někdo 6,92, nikdo 4,85; s předponou *ně-* je 55,01, *ni-* 22,15 procent neurčitých zájmen.

4. *Číslovky.* Určité 62,91, neurčité 37,09. — Základní 76,86, řadové 14,84, druhové 0,59, násobné 5,04, příslovečné 2,67.

5. *Slovesa.* a) Tvary určité 88,51, neurčité 11,49. — Z určitých: perfektum 55,68, praesens 33,45, kondicionál přítomný 6,28, imperativ 3,39, složené futurum 0,92, kondicionál minulý 0,28. Plusquamperfektum není. Z neurčitých: infinitiv 96,18, přechodník přítomný 3,82 (přechodník minulý není). Z infinitivů má 96,97 tvar na *-t,* 0,38 na *-ti,* 2,65 na *-ci.*

b) O s o b y podle frekvence: 3. jedn. - 62,39; 1. jedn. - 20,5; 2. mn. - 5,13; 3. mn. - 4,73, 2. jedn. - 4,5; 1. mn. - 2,75. — Podíl jednotlivých osob na různých tvarech je tento: v 1. jedn. je kondic. minulého 58,34, perfekta pass. 30, praesentu 27,24, kondicionálu praes. 23,74, perfekta 17,76 procent;

v 2. jedn.: imperativu 37,76, futura 18,92, praesentu 7,24, perfekta 0,52;

v 3. jedn.: praesentu pass. 81,82, perfekta 73,49, kondicionálu praes. 52,31, praesentu 51,69, imperativu 2,1;

v 1. množ.: perfekta pass. slož. 4,54, perfekta 3,61, kondicionálu praes. 3,12, imperativu 2,1, praesentu 1,47;

v 2. množ.: imperativu 56,64, praesentu 7,64, kondicionálu praes. 6,61, perfekta 0,39;

v 3. množ.: perfekta pass. zvrat. 25, praes. pass. zvr. 18,18, praes. pass. slož. 13,64, kondicionálu min. 8,33, praesentu 4,62, perfekta 4,23, imperativu 1,4.

Č í s l a: jednotného čísla je u všech tvarů mezi 80—90%, jenom imperativ má pouze 39,86.

Z p ů s o b y: indikativ 90,06, imperativ 3,38, kondicionál 6,56.

R o d y: činný 96,98, trpný 3,02.

V z o r y: I. - 12,64 (nese, peče 6,61, bere 1,51, maže 3,43, tře 1,09); II. - 10,21 (tiskne 8,2, mine 1,09, začne 0,92); III. - 13,98 (kryje 3,35, kupuje 10,63); IV. - 38,32 (prosí 28,53, trpí 4,35, sází 5,44); V. - 23,76 (dělá); nepravidelných (t. j. bezpříznakých) 1,09. — Nejčastější jsou tedy prosí, dělá, kupuje.

K. Čapek užívá tvarů: hryzaje, hrej, lhou, sepnul; střídavě pak: zrudl 9 - zrudnul 2, kopl 1 - kopnul 1, mrkl 2 - mrknul 2, polkl 2 - polknul 5. V III. části probírá autorka frekvenci slov nesklonných (k nimž patří 32,46% všech slov); hlavní výsledky jsme zařadili do části I. — Ve IV. části se vypisuje frekvence všech jednotlivých slov nejprve podle slovních druhů, potom souhrnně.

Josef Straka:

Druhý příspěvek k poznání hovorového jazyka v 16. století.

Zájmeno on(en).

Ze všech ukazovacích zájmen došlo zájmeno *on* do století 16. rozvoje nejzajímavějšího a v tehdejším hovorovém jazyku, soudíme-li podle Táborské knihy černé, rozšíření snad největšího; ztratilo sice něco ze svého původního úkolu upozorňujícího (deiktického), ale tuto ztrátu, zastupujíc v nominativu zájmeno pro gramatickou osobu třetí, mnohonásobně si nahradilo v užívání nadbytečném a tak zbytnělém, že se proti tomu dnešní rozsah zájmena *on* jeví zase značně zúžený. Jako ukazovací zájmeno (muž. toliko ve tvaru rozšířeném *onen,* žen. *ona,* stř. *ono,* se skloněním *onoho, onomu* atd.) mělo již v 16. století skoro všechny ony významy, které má dnes, a to jak na rozdíl od zájmena *ten, ta, to,* tak v libovolném střídání s ním a vedle něho. Jako zájmena osoby třetí (se skloněním *jeho, jemu* atd.) se ho užívalo v podobných případech jako ostatních osobních zájmen *já, ty, my, vy,* avšak nadto mnohem častěji vedle jména podstatného nejen na vyjádření citového vzrušení, nýbrž i z lidového návyku zbytečně na předjímání větného podmětu nebo i tehdy, kdy vůbec nebylo třeba podmět vyjadřovat. Při lidovém nadužívání, plynoucím z pohodlnosti při vyjadřování, nebývá pak někdy v naší knize ani jisto, jakou vlastně platnost zájmeno *on, -a, -o* ve větě má, jindy je takto sám smysl věty zatemněn.

§ 1 a) Zájmeno *onen* ukazuje (podle Příruč. slovníku jazyka českého) α) „na vzdálenější ze dvou osob n. věcí“, na př. v naší knize C 18b: A vodtud jda v Křivošíně u Tomka vzal sem kabát a dvě sekyry. Kabát sem strhal a sekyry sem prodal v Selci, s voný strany za městečkem, kudy k Selčanům dou (t. j. na druhé straně Sedlce, nikoli na té, co je Křivošín); β) „na druhou ze dvou osob n. věcí ve výrazech vyjadřujících střídání ve spojení ten - onen“: (ve vyznání Anny ze Záluží o druhé Anně Němkyni, „cejchované“) Ty šaty, které sme pobraly u Luňáků zde, nesly sme je do Ve(j)rce k šenkýřce k Lídě ... To jest u tý šenkýřky (v)Vejrci, a vostatek vona druhá vod tý šenkýřky pobrala a s tím ušla 79a; γ) „na osobu n. věc, o které byla již řeč, která je známá n. časově vzdálená“: Vo tom dobře vím, že voni všickni svrchu psaní ničemémuž se nikdy nevyhnuli, i zabili 7b; že jest na podzim vonoho léta přišel sám třetí k tomu krčmáři do Staré Vožice, kterej tu na ten čas šenkoval C 17b (t. j. předešlého roku); δ) někdy připravuje předem na relativum, které přijde (podle Smetánky): Potom teprv ..., když jeho voni tři zabili, kteří konec vzali, ušel sem vod nich 20a. Nemám z tehdejší lidové řeči

dosvědčeno zájmeno *onen* ve významu „na slovo vzatý" ani ovšem *ten onen* ve významu „sem tam někdo, leckdo" (PS); to je usus novověký, třebas je v Zikmundově Skladbě (1863), 353 již z Matthiolova Bylináře něco podobného: Častokrát mnozí velice se tomu diví, proč tato aneb ona bylina nepůsobí díla a skutku svého.

b) K ukazovacímu zájmenu *on(en)* předpokládá prof. Zubatý, LF 36 (1909), 108 nn., s velkou pravděpodobností také staročeské příslovce *ono*, „které původně sloužilo především k ukazování, k upozorňování druhé osoby na zjev, který mluvícího vzrušoval". Jsou po něm některé stopy v starých památkách, ale souvisí s ním též nářeční *ono, vono,* ovšem již bez úkolu deiktického, jen „vyjadřující vzrušení mluvícího". K ukázkám z nářečí českomoravských a středobečevského, otištěných na uv. místě, přibyly později v LF 67 (1940), 256 v článku Al. Gregora některé ukázky z nářečí okolo Slavkova a Bučovic: Vono ti pání nésó tag hlópí, jak se zdá. Zdvihnu to ze zemňe, a vono to byl kus cementu. Myslél sem, že je to psání vod syna, a vono to byla vopsílka vot sódu. Při vyjádření citového vzrušení je prý neutrum *vono* zvláště oblíbeno, kdežto jinak jsou věty našeho běžného tvaru, jako: Von Francek si dovede poradit dobře s těma konima. Vona se ešče dycky nejaká šikovná žencká pro něho nande. Vona je namalovaná (= velmi, přespříliš). Na několika starých příkladech a na hojných dokladech z doby nové ukazuje Zubatý na uv. m. 30 nn., že „není zájmeno *on* zbytečno v takovýchto větách po stránce významové: dodává jim citového vzrušení, vyjadřuje jakýsi údiv mluvícího, jejž faktum větou vyjádřené překvapuje (nejčastěji protivou k ději ostatnímu) anebo se ho jinak dotýká, příjemně či nepříjemně". Táborská kniha černá poskytuje toho doklad jediný 169b: Jarolím a jináče Jarušek z Neveklova vyznává r. 1603, že vzal sousedovi dvě ovce, ale ten mu je zase odehnal. „A já šel sem k němu, abych mu vzal krávu, abych se jemu pomstil. Vešel sem do chlíva; domníval sem se, že jest kráva, a vona byla kobyla. A já jí dal sekerou hlavatkou a zabil sem ji a šel sem vodtud." — Podobné citové zabarvení můžeme vyčísti i z některého vytýkavého *ten,* na př. 18b: Průša z Bolešína řekl, přišedši do Jetřichovic do krčmy, ale kunštem (= žertem): „Kdyby nás se sebralo asi patnácte a šli na ty pány a pobořili jim ty pivovary!" Všude jinde zájmeno *ten* má význam prostě vytýkavý, bez zabarvení citového (sr. u Gebauera-Trávníčka, Hist. ml. IV, § 208, 8), na př.: že Žižka chodil po cestách s tím Mikšem, z bratrem mém, a s tím pastejřem (z) Záhoří, s toho (t. j. Záhoří) pána z Rožmberka 2a (1566); (v) Volší sme vzali mlynářovi čtyři čbery mouky, a to v tom Volší pod Deštném 8a; tu středu po svatém Antonínu 146a; Když to lekátství s Polsky sem přijelo, ten nejvyšší lekát přijeli, vešel sem taky skrze vartu do pokoje, kde ten nejvyší lekát ležel. A světlo tam hořelo, bylo tam těch mnoho vartýřů a hejduků, leželo po zemi, po lavicích. Myslil

sem tam pobrati 189b (vyznání zloděje r. 1603, který kradl v předním tehdy táborském šenkovním domě p. Daniele Čápa).

§ 2. Zájmeno *on* zastupuje v nominativu od nepaměti gramatickou osobu třetí, i klade se v podmětu nutně (stejně jako ostatní zájmena osobní), jen když podmět není jinak vyjádřen ani se ze souvislosti nerozumí. Nad to stává ještě (podle prof. Smetánky):

1. Klade-li se na zájmenný podmět důraz, na př.: A my dva šli skrz město a voni dva vokolo města E 10a; A ten knap Jan..., ten jináče více poví vo těch jinejch lotřích, nežli já sem pověděl; von jich znamenitě zná mnoho, jináče více nežli já 59a; A voplatky sme pobrali (při loupeži v kostele); ty snědli voni (tři), ale já sem jich nejedl 94b; Já sem sama nekradla, ale přes celej den sem sedala v krámě, a voni nosili ke mně, k tomu se znám 99a; Toho já nevím, bylo-li jest více těch peněz, nečtli sme jich. Voni sou dva je k sobě přijímali, voni buli starší tovařiši 118a; A já sem s nimi v tom ve všem měl díl, ale já toho nevím, komu je (obilí) voni více prodávali, že sou ho voni mnoho prodávali 123a a j. Srov. ještě silnější protivy mezi zájmeny *já* a *ty,* jako: Ta Skokanova žena Lída tak jest mi řekla: „Jebákyně zvyjebená, víš-li ty, kdo sem já? Že ty musíš pode mne slouti a tvůj muž pod mýho muže; a já sem nad tebou i nad jinejmi vandrovními kurvami hejtmankou a můj muž hejtmanem nad jinejmi vandrovními lotry aneb pacholky (63b, ve vyznání Anny šmejdýřky 1570); (Jiřík tovařiš k paní Kateřině Holé před vyšetřováním pro utracení jejich nemanželského dítěte:) Co se tobě díti bude prostřed rynku, že já chci trpěti s tebou všecko, co ty trpěti budeš 105b atp. 2. Mluví-li se se zvláštním pohnutím mysli, jako: (Janek Němeček, když pan Jankovský kázal utratiti jeho Annu Haldičku:) A já sem uslyšavši to, klekl na kolena a řekl: aby Pán Buoh byl pomsta i odplata. Ale panu Jankovskýmu sem já neodpovídal pro tu ženu svou; jakož na mne praví, že sem chtěl vypálit, toho není 96a; A Jiřík tovařiš hněval se a lál a tak řekl: „Hrome hromskej, však sem já chtěl, aby bylo (dítě narozeno) živý..., že bych já je podtají donesl do vsi a dal bych je chovati, bych měl vod něho dáti každej tejden dvě kopě!“ 103b. K tomu nemáme příkladu se zájmenem *on,* leda z nářečí slavkovského, LF 67, 256: Poďvéte se na tó Mařenu! Vona je vám sama rana. 3. Stojí-li zájmenný podmět v souřadném poměru s nějakým jménem, má-li přístavek nebo závisí-li na něm věta relativní, jako: a on, Hron, sa trápen, nic se více nepřiznal, než (že) sem já, Hron, ten řetěz na pavlači na schodě vzal B 11b; srov. v reversech a ortelích knih smolných, jako: my, purkmistr a radda města Chlumce nad Cidlinou, atp. u Jílka-Oberpfalcera, Jazyk knih černých, jinak smolných (Rozpr. Č. Akad. 1935), str. 3. 4. Z příčin rytmických, jako: K tomu se znám, že sem já tu (— ∪ — ∪) ránu Budínovi udělal 69a; ... a já jí poslouchati nechtěl (své ženy) 26a (∪ — ∪); Nevím, vodkud jest, neznal sem já jich

50a (— ◡ ◡ — ◡); ... do nějaký vsi, já jí neumím menovati 128a (— ◡) zvláště oblíbeny byly počátky vět *a já, ale já, abych já* atp. (s důrazem na *já*). Podobně při zájmeně *on*: A vona jest mne na to i ponoukala 55b; A já jsem ho převrhl znak, a von již byl umrlej 108b; že voni to všecko vo nás koupí 132b atp. Oblibou takových ustálených počátků si vysvětlíme, myslím, nejsnáze onu přebujelost případů, kde zájmeno *on* předjímá jmenný podmět věty (srov. následující oddíly této práce). Ovšem někdy mohl býti pro takové *on* ještě druhý důvod; tak čteme-li 27a ve vyznání: „Když sem šel na žeň s rybnikáři, bylo jich jedenáct a já dvanáctej... A voni nějakou ženu strčili do potoka s laviček. Ale neutopila se, dobyla se jest zase," je zájmenem *oni* zdůrazněno, že se Matěj Mazanec, vyslýchaný pro krádeže, neúčastnil tohoto násilí. — Pro zájmeno *já* a p. bývají hledány ještě jiné důvody, na př. že stává jindy v příklonném postavení: Toho já nevím, jací sou byli (ti kališi) 49b; Toho já nevím, co jest jich bylo, těch peněz 91b; Toho já nevím, komu... 112b, 187a a j.; Vo tom já dobře vím, že... 59b atp. (vesměs — ◡ ◡); že stává v čele příklonek: A já sem se jim vydržel 29a (◡ — ◡ ◡ ◡); Koření sem jim prodával, ale za svobodný já sem jim prodával 96a (— ◡ ◡). Pro naše thema však nic nezáleží na tom, zdali by se podobné doklady daly pracně poshledat též při zájmeně *on*; zato zaznamenávám ke dvěma Gebauerovým dokladům (z bible Kralické) na zájmeno *on* při *buď* (Hist. ml. IV, § 196b, γ) ještě tento doklad: A nedal mi na to (koupené sukno), jediné kopu, a řekl mi: „Buď vono kradené neb nekradené, protoť (= přece) já koupím" D 11a. (Příště ostatek.)

POSUDKY A ZPRÁVY.

Dvě nové knihy o českém jazyce.

(Ostatek.)

Šmilauerova Novočeská skladba je první soustavný pokus vyložit skladbu neboli syntax české věty jako účelnou stavbu větného celku a jeho částí. Na rozdíl od staršího způsobu, který se spokojoval spíše jen statickým popisem skladebních prostředků, vychází Šmilauer důsledně z významu, t. j. z toho, co a jak se má vyjádřit, a k soustavě forem dospívá teprve podrobným pozorováním a srovnáváním bohatého jazykového materiálu, obsaženého v množství individuálních dokladů zvláště k tomu nasbíraných. Věta je podle Šmilauera jazykový útvar, kterým mluvčí nebo pisatel vyjadřuje své stanovisko k nějakému obsahu po-

užitím a jistým uspořádáním slov. Toto široké vymezení autorovi umožňuje, aby pojal do svých výkladů a přesně zařadil i rozličné vyjadřovací způsoby pohyblivého, uvolněného slohu moderního a odklidil tak jednu z nesnází větného rozboru podle mluvnic dosavadních. Protože však postup, kterým Šmilauer své výklady rozvíjí, je právě opačný než způsob, kterým se skladbě dosud učilo, bude čtenář nejprve asi překvapen mnoha podstatnými změnami v rozdělení a výkladu látky. A tak je možné, že ten, kdo je zvyklý užívat pomůcek založených na skladbě Gebauerově, bude se z počátku dost nesnadno orientovat v této nové knize. Ale čtenář, který se s pojetím Šmilauerovým dobře obeznámí, vděčně ocení velké výhody, jež toto uspořádání poskytuje jak pro theoretické studium větné skladby, tak i pro samu vyjadřovací praxi. V této zprávě chceme stručně nastínit základní osnovu a podat co možná prostou a přístupnou pomůcku k celkové orientaci v Novočeské skladbě. K technické stránce Šmilauerova uspořádání poznamenáváme hned předem, že autor využil i výhodného dělení podle desetinné soustavy a že k své knize kromě podrobného obsahu připojil i několik rejstříků; poučení o jednotlivých jevech tedy čtenář najde snadno a rychle.

Ke vzniku věty je zapotřebí nějakého p o d n ě t u, t. j. potřeby mluvčího vyslovit jistý o b s a h: myšlenku, cit, vůli. Podle povahy podnětu zaujímá mluvčí různé stanovisko k obsahu věty (t. j. k vyjadřované skutečnosti) a v jeho projevu se rozličně uplatňuje stránka rozumová (intelektuální), citová a volní. Odtud vyplývá rozdělení vět v patero druhů podle v n i t ř n í h o s t a n o v i s k a m l u v č í h o k obsahu věty: na věty vypovídací (intelektuální), zvolací (intelektuálně-citové), tázací (intelektuálně-volní), rozkazovací (volní), přací (volně-citové). Stanovisko mluvčího k obsahu věty je buď k l a d n é, nebo z á p o r n é; proto je výklad o vyjadřování záporu organicky vřaděn do kapitoly jednající o druzích vět. Rázem podnětu se řídí také a k t u á l n í s t a v b a v ě t y, t. j. postavení základu a jádra výpovědi. Od aktuální stavby věty třeba rozlišovat s t a v b u m l u v n i c k o u, která jednotlivé výrazy, z nichž se základ a jádro věty skládá, spojuje podle větných schemat obvyklých v jazyce; výklad o mluvnické stavbě věty obsahuje poučení jednak o v ě t n ý c h p r v c í c h, t. j. o slovech a slovních spojeních, která se stávají větnými členy, jednak o z á k l a d n í c h v z t a z í c h m e z i v ě t n ý m i č l e n y. Vztahy mezi větnými členy se pak vyjadřují rozličnými s k l a d e b n í m i p r o s t ř e d k y.

Všechny tyto pojmy se podrobně vysvětlují a dokládají v první, o b e c n é části Novočeské skladby. Po úvodním výkladu o druzích vět se probírají v ě t n é p r v k y, t. j. slova a slovní spojení, jež si mluvčí ze slovní zásoby jazyka vybírá k vyjádření obsahu věty (poučení o výběru slov podává nauka o slově, zvláště její část pojednávající o významu slov). Se zřetelem k potřebám větného rozboru se nejprve vytýkají

slova, která sice pomáhají při stavbě věty, ale sama větnými členy nejsou (slova pomocná neboli gramatická, na př. předložky, spojky, slova odkazovací), nebo která nebývají větným členem za jistých okolností (slova zdůrazňující, na př. částice *pak* v *co pak, kde pak* a pod., spojky *i, ani* a příslovce, kladené k substantivům, dále slova náladová, t. j. zájmena *to, ono* ve větách j. „To se to jede!" a pod.). Zvláštní místo mají samostatné členy větné, které nevstupují do žádného skladebního vztahu k základním členům věty a neúčastní se vlastní větné konstrukce; jsou to věty citoslovečné (*Brr,* to je zima!), vokativní (*Chlapci,* kdo pak mi ty hrušky zase vysbíral?), výrazy postavené mimo větu (*Peněz,* těch mám dost) a vsuvky neboli parenthese (Bylo to *tuším* loni). A konečně se tu uvádějí také slova, která se stávají holým větným členem teprve ve spojení se slovy jinými, na př. slova vytvářející složené tvary slovesné (byl jsem, budu učit, byl by hledán), zvratné tvary slovesné (blýská se, přeji si) a sousloví (hlava na hlavě = hustě, pán nepán, nevím co, konec konců, ba i a pod.). Praktické ukázky větného rozboru najde čtenář v dodatcích k Nč. skladbě.

Po této eliminaci větných prvků, které nejsou nebo nebývají větnými členy anebo které se samy neúčastní při stavbě věty, probírají se slova, která větnými členy jsou, t. j. skladební podstatná jména (podst. jména i slova zpodstatnělá; vyjadřuje se jimi podmět, předmět, substantivní přívlastek a doplněk), skladební přídavná jména (vyjadřuje se jimi přívlastek a doplněk), skladební příslovce (vyjadřuje se jimi příslovečné určení) a určitá slovesa (vyjadřuje se jimi přísudek). Infinitivy mívají ve větě podobnou platnost jako podst. jména, často se jich však užívá i v platnosti věty (jsou to pak vazby polovětné neboli větné zkratky, na př. Mít peníze, jel bych do světa). Přechodníky jsou doplňky určujícími, kdežto slovesná příčestí bývají zpravidla složkou složených tvarů slovesných; jen příčestí trpné bývá někdy doplňkem (Cítil se *zneuznán*). Zvláště třeba upozornit, na to, že v pojetí Šmilauerově má platnost větného členu i věta vedlejší (v souvětí podřadném) nebo hlavní (v souvětí souřadném). Na př. v podřadném souvětí „Dvakrát dává, kdo rychle dává" odpovídá vedlejší věta „kdo rychle dává" na otázku „kdo dvakrát dává?", a má tedy platnost podmětu; podobně v souřadném souvětí „Rozumí se, sultán povolal čaroděje" je druhá věta podmětem věty první (kdo, co se rozumí?). S hlediska významového tedy není podstatného rozdílu mezi větou jednoduchou a souvětím; je mezi nimi toliko rozdíl formální. Pojmy parataxe (souřadnost) a hypotaxe (podřadnost) hledí k formě spojení, kdežto hledisko významové (zřetel k obsahu) vede k pojmům koordinace (přiřaďování) a determinace (určování), a ty oba se uplatňují stejně při spojování větných členů jako při spojování celých vět. Proto se výklad o souvětích neodděluje od výkladu o větě jednoduché, jako tomu bývalo a bývá dosud,

nýbrž obé, části souvětí i části vět jednoduchých, se probírá pospolu: stavby věty jako organisovaného celku.

Koordinace a determinace jsou dva z pěti základních vztahů mezi větnými členy. Těmi vztahy se rozumějí způsoby, kterými se větné členy spojují ve vyšší jednotky (ve větné dvojice nebo ve větné skupiny neboli — podle běžného názvosloví — ve výrazy rozvité a rozšířené).

Na prvním místě mezi pěti základními větnými vztahy je predikace, t. j. vztah mezi podmětem a přísudkem (predikátem). Spojením podmětu a přísudku vzniká větná dvojice predikační, jejíž obě části jsou rovnocenné, t. j. jedna není na druhé závislá; shoda přísudku s podmětem není známkou závislosti, nýbrž sounáležitosti. Druhý je vztah determinace, určování, vznikající mezi členem řídícím a závislým: členem závislým se určuje (determinuje) člen řídící (*nový klobouk:* jaký klobouk?). Spojením členu řídícího se závěty podmětné při podmětu, předmětné při předmětu atd. Není pochyby, že tento způsob mnohem lépe vede k náležitému chápání mluvnické vislým se vytváří větná dvojice určovací (podle dosavadního názvosloví větný člen rozvitý). Třetí je vztah aposice, přístavku. Je to vztah zvláštní, stojící uprostřed mezi determinací a koordinací s parenthesí. Vzniká tam, kde se táž představa vyjadřuje dvojím nebo několikerým způsobem (můj přítel inž. dr. Jan Pavelka, stavební rada). Přístavkem se tu tedy nemíní jenom shodný přívlastek vyjádřený podstatným jménem (král Jan; Jan, král český), nýbrž každý výraz, který vyjadřuje vztah totožnosti, a to v nejširším smysle. Přístavková spojení jsou na př. i výrazy *nyní, rok po válce; dole pod podlahou; laryngální, t. j. v hrtanu tvořený; řeka meandruje, t. j. tvoří zákruty* a j.; všechny možné případy jsou v Nč. skladbě podrobně uvedeny. Členy přístavkového spojení jsou na stejném stupni a nemusí se skládat po dvojicích, jako je tomu u predikace a determinace; proto tu mohou vznikat celé větné skupiny přístavkové. Čtvrtý je vztah koordinace, přiřaďování; vzniká mezi členy, které jsou na stejném stupni a označují představy (myšlenky) různé. Přiřaďováním se tvoří větné členy rozšířené neboli větné skupiny přiřaďovací, neomezené na postup po dvojicích větných (chléb a housky; chléb, housky a rohlíky). Pátý je vztah parenthese, vsouvání; je to vztah „nulový", t. j. neúčastní se přímo stavby věty: organické pásmo řeči je při něm přerušeno členem vycházejícím z jiné roviny a vyslovujícím vedlejší poznámku mluvčího k obsahu nebo formě věty. Vsuvkou může být celá věta vložená nebo jen větný člen (Jednou, *to ještě Jarmila byla malá,* Václav našel na silnici modré sklíčko; Pacholek je — *krom té drahé duše* — koni podoben povahou). Vsouvání nebývalo dosud řaděno mezi základní větné vztahy a pokládalo se spíše za jakousi odchylku od pravidelné větné stavby. Ale množství případů a druhů, které je v Nč. skladbě

sneseno, ukazuje zřetelně, že je to vskutku jeden z běžných způsobů, kterými se vyjadřujeme, a že tedy právem náleží do soustavného výkladu o tvoření vět.

Větné vztahy, jak je vidět, vytvářejí celou stupnici od větotvorného vztahu predikace až po zcela volný vztah parenthese. Jimi jsou vyčerpány všechny možné způsoby, kterými jsme zvyklí budovat větné členy i větné celky; podrobnému jich výkladu je věnována druhá, zvláštní část Novočeské skladby, čtyřikrát rozsáhlejší než část obecná.

V posledním oddíle obecné části Nč. skladby se pojednává o skladebních prostředcích, které slovo nebo několik slov proměňují ve větu. Jsou to: situace a kontext (prostředky nepřímé), mimika a gesta (prostředky mimojazykové), hudební prostředky (t. j. zvukové vlastnosti věty: síla a výška hlasu, přestávky, tempo atd.), pořádek slov, shoda, podřízenost (vazby s pády prostými i předložkovými) a spojovací výrazy (t .j. spojky a slova vztažná). Na konec je připojen výklad o odchylkách od pravidelné mluvnické stavby, t. j. o anakolutu, elipse, atrakci a kontaminaci.

To je v podstatě celá osnova Šmilauerovy Novočeské skladby. Důsledně se v ní postupuje týmž pořádkem, kterým věta vzniká: od podnětu k obsahu projevu, k větným prvkům a dále k větným vztahům a skladebním prostředkům, kterými se tvoří větné členy a větné celky. Jenom novost, nezvyklost této osnovy snad způsobí, že leckterému čtenáři bude nějaký čas trvat, než si navykne dívat se na skladbu věty podle ní. Ale od posledního vydání skladby Gebauerovy-Ertlovy uplynulo už dvaadvacet let, a to je dost dlouhá doba, aby se i v souborném díle objevily podstatné změny, vycházející z výsledků nového vědeckého zkoumání.

Upouštíme zde od podrobnější zprávy o zvláštní části Nč. skladby, třebaže právě v ní je uloženo hlavní jádro celého díla. Jde nám tu, jak jsme už řekli, především o povšechnou orientaci v knize Šmilauerově, a tohoto cíle jsme dosáhli už přehlídkou části obecné. Autor totiž sám rozdělil své dílo tak, že nejprve podává celkový obraz větné skladby a potom věnuje pozornost už jen vztahům mezi větnými členy. Hlavně v této druhé části je uložena velká hojnost nového a pečlivě roztříděného jazykového materiálu, který autor sebral excerpcí z mnoha českých spisovatelů, zvláště z K. Čapka, M. Pujmanové, I. Olbrachta, Fr. Langra, E. Basse, J. Lady, J. Čepa, P. Váši, B. Benešové, J. Š. Baara, J. Herbena, K. V. Raise, Al. Jiráska, pro jazyk odborný pak z knih J. Bělehrádka, Em. Svobody a z vojenských předpisů; také na jazyk společenský (konversační) se v dokladech soustavně pamatuje. Čtenáři, především však učitelé, jistě s povděkem ocení pracné sebrání dokladů tam, kde se poučkou vystihuje jazykový jev toliko ve své obecnosti, takže skutečný, mnohem rozmanitější stav vyjadřovací praxe názorně se objeví

teprve výčtem a doložením co možná všech individuálních podob, které onen jev ve vyjadřování mívá. Pro větné rozbory, jež jsou methodicky nutným prostředkem k poznání větné stavby, je to pomůcka velmi vítaná. Těm pak, kdo by chtěli některý jev studovat podrobněji, podává autor obšírný seznam nové literatury syntaktické, knižní i časopisové.

V předmluvě k Nč. skladbě autor říká, že tato jeho kniha vznikla ze školní praxe a pro školní praxi že je také určena. Chce být průvodcem umožňujícím „orientaci v nekonečně bohaté jazykové skutečnosti“ a základnou, „podle níž si uvědomujeme a určujeme přechodnost a splývavost mnohých jevů“. Je tedy Šmilauerova Novočeská skladba určena především studentům a učitelům, ale právě pro ten svůj zřetel k vyjadřovací praxi jistě dobře poslouží každému, kdo se snaží hlouběji vniknout do stavby české věty proto, aby zdokonalil svůj sloh.

Jiří Haller.

DROBNOSTI.

ČÁRKA PO NEUKONČENÉ PŘÍMÉ ŘEČI (J. J.). Jsou to případy jako na př. tento: „Spí, ale slabostí...“, řekla matka. — Má se za neukončenou přímou řečí psát čárka, či stačí k oddělení řeči přímé od věty uvozovací jen ty tři tečky? Pravidla čes. pravopisu nám o tom nic výslovně neříkají, ale prostou úvahou bychom došli k tomu, že by čárka za takovou neukončenou přímou řečí být měla, neboť ty tři tečky označují jen neukončenost věty, nikoli také rozhraní mezi přímou řečí a větou uvozovací. Ale naši spisovatelé tu obyčejně čárku nedělají. Tak píše na př. Al. Jirásek: „A kdy se stalo —“ volal vladyka zkaleným hlasem. J. Herben: „Včera do rána, jak vejdu do kravína, přes noc už byly v chlívě...“ zakoktala hospodyně. I. Olbracht: „Když je člověk od sedmi let u cizích lidí...“ řekl s jakousi nepřirozenou trudnomyslností. E. Bass: „Nesmysl...“ brumlal Petr už v peřinách. J. Mařánek: „Chci vidět poslední útočiště vznešených Rožmberků...“ řekl Jindřich. M. Pujmanová: „A i kdyby bylo —“ ujelo jí. Vysvětlíme to asi tím, že čárka po těch třech tečkách vskutku má význam jenom formální, a že se tedy vynechává, podobně jako se vynechává tečka po neukončené větě: »To nejde, táto,...to je naše tajemství...“ (E. Bass.)

ČESKÁ VĚTA V THEORII A PRAXI. V prvním čísle letošního ročníku Naší řeči bylo, jistě velmi vhod, otištěno zajímavé svědectví o stavební dokonalosti české věty. Není možno pochybovat, že tu dokonalost ideální česká věta opravdu má a že jí mnozí dobří spisovatelé vskutku také dosahují. Ale co potom řeknete podivuhodné neostýchavosti význačného divadelního a literárního kritika, který v neméně význačném denním listě napíše

takovéto věty: „Jan Sládek prostými náznaky pořídil prostředí (s velmi dobrými kostymy a maskami) pro představení, řízené Janem Škodou velmi, tu tam snad až příliš podrobně, zejména po stránce pohybové: je propracován každý přízvuk a posunek, většinou s plným zdarem, na němž vůdčí podíl má zajisté jiskrná Petrovická v Cizí dámě, zjevem, zvukem i proměnlivostí. Sejk (s výbornou podobou hlavy) pojal Bonaparta, u Shawa geniální zvíře, s důrazem na zvířeti, tedy především karikaturně, v čemž nesporně vynikl, méně po stránce jeho rozumové bystrosti"? — Sám se utěšuji myšlenkou, že tohle tedy patrně nejsou věty české. *B. K.*

LIDOVÉ VÝRAZY Z JIČÍNSKA. K záznamům lidových výrazů, které NŘ občas otiskuje, připojuji několik dokladů z Jičínska. — *Ze Sobotky* u Jičína: Kalut je název pro příkop. Upolínu říkají buliočko. Nekleč značí nečas. Mícet obuv znamená trhat, ničit obuv. Místo schránlivá se říká schrástlivá. *Z Únětic* u Jičína: Hrejdánek je tvrdé, uválené pečivo; zahrejdnutý = uválený, nepovedený. Špatná karta nebo vůbec špatná věc je psúťa. Cudry jsou neučesané, rozcuchané vlasy. Kočka mě grocla = škrábla. *Jaroslav Šulc, Praha.*

PROTIPLÁN (A. P.). Volba slova *protiplán* na označení zlepšeného, zdokonaleného, zvýšeného pracovního plánu nebyla šťastná. Prof. Fr. Trávníček napsal o tom ve Svobod. novinách 18. IV. 1948: „Je to slovo samo o sobě nesporně dobře v duchu našeho jazyka utvořené, pozornosti však zasluhuje jeho význam. Podle obdobných slov protijed, protinávrh, protiútok, protitlak... mělo by toto nové slovo znamenat »plán proti plánu jinému«, lidově trucplán. Šlo by o význam protivy, protějšku, protiváhy, o plán, který je namířen proti plánu jinému, má jej zneškodnit, zkrátka o význam více méně nepřátelský. Nemýlím-li se, užívá se slova protiplán ve smyslu jiném, nikoli nepřátelském, rozumí se jím dobrovolné splnění nějakého úkolu, nějaké povinnosti nad původní plán, nad stanovenou, předepsanou míru. V Sovětském Rusku se v tomto smyslu říká na příklad, že se ta a ta oblast zavázala dodati půl milionu pudů obilí »sverch plana«. Česky je to »nad plán, mimo plán«. Příslušné složené podstatné jméno by tedy mělo znít *nadplán.*" Prof. Trávníček dále tento svůj názor podrobně vysvětluje a na konec říká: „Není radno ustálené odborné názvy odstraňovat, i když nejsou docela šťastně tvořeny. Ale protiplán je slovo zcela mladé, nevžilo se, pociťuje se co do významu za nevhodné, takže není překážky, proč bychom je nemohli opustit a nahradit slovem výstižnějším." Tento výklad prof. Trávníčka nezůstal bez ohlasu; slovo protiplán leckde už ustoupilo slovu *nadplán,* a pomůže-li náš denní tisk, jistě zvítězí lepší slovo úplně.

Odpovědný redaktor prof. dr. Jiří Haller. — Tiskly Graf. závody Pour a spol. v Praze I, Bílkova 17.

„Naše řeč", čís. 6-7. Dne 23. června 1948. — Vydává za III. tř. České akademie věd a umění v Praze nakladatelství Šolc a Šimáček, společnost s r. o. v Praze. Vychází 10krát do roka. Užívati novinových známek povoleno. Dohlédací poštovní úřad Praha 25. Tiskli Pour a spol. v Praze I, Bílkova 17. Tel. 627-51-52.